

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

01 освіта
012 дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

“Формування вербального інтелекту дітей дошкільного віку у дослідницькій діяльності”

студентки **Супруненко Ірини Вікторівни**

Науковий керівник:

к.психол.н., доцент Пісоцький О. П.

Рецензенти:

канд. пед. наук, доцент. Пихтіна Н. П.

кан. пед. наук, доцент Фасолько Т. С.

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

м. Ніжин - 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	8
1.1. Індивідуально-психологічні відмінності розумової сфери у період дошкільного віку	8
1.2. Проблема вербального інтелекту та його складових у період дошкільного дитинства.	13
1.3. Дослідницько-експериментальна діяльність та її вплив на вербальний інтелект дітей 5 - 6 (7) років	18
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНОСТІ ВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ 5- 6 РІЧНИХ ДІТЕЙ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	27
2.1. Методика та організація дослідження вербального інтелекту старших дошкільників.	27
2.2. Аналіз рівнів сформованості вербального інтелекту старших дошкільників у експериментальній діяльності.	34
2.3. Дослідження характеристик дослідницько-експериментальної діяльності дітей старшого дошкільного віку.	44
Висновки до розділу 2	50

РОЗДІЛ 3. ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**.51****3.1. Обґрунтування принципів та педагогічних умов оптимізації розвитку вербального інтелекту дітей старшого дошкільного віку у дослідницькій діяльності****.51****3.2. Методика формувального експерименту****60****3.3. Визначення ефективності проведеної роботи з оптимізації розвитку вербального інтелекту особистості старшого дошкільника у експериментальній діяльності.****66****Висновки до розділу 3****74****ВИСНОВКИ****.75****СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ****.79****ДОДАТКИ**

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні державою перед суспільством поставлені вимоги щодо освіти й особистісного зростання. Найбільш гостро запити країни виявляються у потребах становлення індивідуальних властивостей розумової сфери дошкільника: ознак вербального інтелекту. Саме властивості цього феномену дозволяють дитині займати активну позицію у соціумі, спрямовувати власну активність на дослідження навколишньої дійсності, вільно висловлювати свої думки про події та виражати ставлення до них.

У нормативних документах, які регламентують діяльність дошкільної освіти проблема розвитку ознак вербального інтелекту відображено у Національній доктрині розвитку освіти «Україна у 21 столітті», Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту». Особливий акцент на цьому питанні зроблено у Базовому компоненті дошкільної освіти. У документі відмічена необхідності формування у дітей дошкільного віку компетентності, сутність якої полягає у пізнанні та опанування досвідом людства, переважно представленого у вигляді понять виражених у мові. Перед вступом дитини до школи мають бути закладені основи цього феномену.

У науковому знанні вербальний інтелект розуміють як одну із значущих ознак індивідуальності, яка є властивістю розумової сфери. Це психологічне явище тлумачать як здатність до словесного мисленого аналізу і синтезу, до розв'язання за допомогою мовлення проблем пов'язаних з визначення понять, до встановлення у категорія подібного і відмінного, здатність до логічної завершеності та послідовності під час доведення думки. Основи дослідження цього феномену були закладені у працях вітчизняних науковців, зокрема С. Рубінштейна, О. Лурія, О. Скрипченка, Л. Бурлачука та ін. також вагомий доробок представників зарубіжної психології у збагаченні

знань і уявлень про вербальний інтелект: Д. Векслера, Х. Гарднера, Р. Кетелла, Ж. Піаже, Р. Стернберга та ін.

Окремі аспекти проблеми розвитку феномену у контексті становлення індивідуальності дошкільників були розглянуті В. Котирло, В. Кузьменко, Т. Піроженко, О. Кононко, С. Ладивір. Питання його динаміки вивчалися у руслі досліджень основних складових – мислення та мовлення дитини у Л. Виготським, Л. Венгером, О. Запорожцем, М. Лісіною, Т. Ушаковою, А. Богуш та ін. На сьогодні постала необхідність в уточненні деяких наукових положень та прикладних результатів дослідження цього явища. Зважаючи на соціальну значущість проблеми та її недостатню наукову розробленість темою нашої магістерської роботи стала: **«Формування вербального інтелекту дітей дошкільного віку у дослідницькій діяльності»**.

Мета дослідження: обґрунтування й експериментальна перевірка педагогічних умов розвитку вербального інтелекту, як складової сфери індивідуальності старших дошкільників, у експериментальній діяльності.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати сучасний стан розробки проблеми динаміки вербального інтелекту у контексті розвитку індивідуальності дітей 5 - 6 (7) років у психолого-педагогічних дослідженнях.
2. З'ясувати потенціал впливу експериментальної діяльності у період дошкільного віку на вдосконалення характеристик досліджуваного явища.
3. Емпірично вивчити стан розвитку вербального інтелекту старших дошкільників у контексті їх пізнавальної діяльності.
4. Створити й експериментально перевірити систему роботи з оптимізації розвитку вербального інтелекту в експериментальній діяльності.

Об'єкт дослідження: розвиток вербального інтелекту дітей старшого дошкільного віку в дошкільних закладах освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови розвитку вербального інтелекту дітей старшого дошкільного віку у експериментальній діяльності.

Гіпотези дослідження: Ефективність позитивного зрушення показників вербального інтелекту дітей в 5 - 6 (7) років у дослідницькій діяльності:

- позитивного спілкування вихователя із дітьми старшого дошкільного віку;
- створення предметно-розвивального середовища для здійснення дослідницької діяльності;
- дотримання компетентнісного підходу до становлення особистості старшого дошкільника.

Методи дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, систематизація, конкретизація) *емпіричні* (педагогічний експеримент, тест «Четвертий зайвий» (форми А і В), методика словниковий запас, експертне оцінювання, бесіда, анкетування); методи *кількісної та якісної обробки результатів*.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження:

- з'ясовані основні підходи до проблеми динаміки вербального інтелекту у руслі досліджень індивідуальності дітей старшого дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі;
- уточнено сутність і структуру вербального інтелекту дітей 5 - 6 (7) років, запропоновано їх розподіл за рівнями сформованості;
- обґрунтована теоретично та емпірично перевірена система роботи вдосконалення показників вербального інтелекту у дітей старшого дошкільного віку засобами дослідницько-експериментальної діяльності;

Практичне значення роботи полягає у *практичному вивченні та перевірці* педагогічних умов використання дослідницько-експериментальної діяльності як засобу вдосконалення показників вербального інтелекту дітей старшого дошкільного віку; у *використанні вихователями* розробленої методики для емпіричного вивчення та формування ознак вербального

інтелекту старших дошкільників у дослідницько-експериментальній діяльності.

Впровадження результатів проведеного дослідження здійснювалося через:

I. участь у:

- Всеукраїнській науково-практичній конференції: «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» м. Ніжин 25 листопада 2019 рік.

II. друк статей:

1. Проблема формування розумових властивостей у дослідницько-експериментальній діяльності // Збірник наукових та науково-методичних праць «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» НДУ імені Миколи Гоголя», 2019 р. – С. 36-41.

Структура роботи: магістерська робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів із підпунктами, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи ___ сторінок, основного тексту – ___ сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Індивідуально-психологічні відмінності розумової сфери у період дошкільного віку. Інтелект одночасно вказує на дві сфери людини: розум й індивідуальність. У поєднанні вони утворюють неповторні ознаки індивіда, які відносять до унікальності пізнання. Вони розпочинають проявлятися найбільш активно у період від 3 до 6 (7) років. Однак їх перебіг у цьому віці має певну специфіку. Спочатку індивідуально-психологічні відмінності у період дошкільного дитинства простежуються на рівні окремих пізнавальних психічних процесів, а на його кінець – на рівні інтелекту. Так, у дітей дошкільного віку відбувається розвиток мислення від наочно-образного до абстрактного, а індивідуальні відмінності виявляються у рівні оволодіння формами мислення, його самостійності, швидкості, гнучкості [16].

Основними напрямками розвитку мислення у дошкільника є вдосконалення наочно-образного мислення, чому сприяють процеси уяви, які активно розвиваються у дитячій грі; збільшення міри ефективності наочно-образного мислення, в основі якого знаходяться довільна та опосередкована види пам'яті; здійснюється швидке формування словесно-логічного мислення, оскільки дошкільник використовує власну мову у якості засобу розв'язання інтелектуальних задач [38]. Починають проявлятися індивідуально-психологічні властивості мислення: широта, глибина, самостійність цього процесу. Мислення починає виконувати символічну функцію, завдяки якій воно починає передувати маніпулятивним (практичним) діям, іншими словами дитина стає здатною переносити спосіб дії із однієї ситуації в іншу.

Оскільки діти 4 - 7 років розпочинає вирішувати завдання за допомогою трьох шляхів (фізичні дії, дії з образним матеріалом і шляхом понятійного судження), починає розвиватися гнучкість мислення, що є індивідуальною властивістю процесу мислення. Чим більший досвід має дитина, – тим більша ймовірність прояву індивідуальних властивостей у дошкільників. Крім того, спостерігається така тенденція: чим молодший малюк, тим частіше він використовує практичні дії, чим старший дошкільник, тим частіше він звертається до дій наочно образного мислення, а потім до словесно логічного.

Відповідно, з'являється і вдосконалюється розумовий досвід у 4 - 7 річних дітей: вони починають використовувати внутрішні інтелектуальні складні операції. Саме вони є підґрунтям індивідуально-психологічних властивостей мислення та мовлення. Так, критичність передбачає формування специфічних способів дій. Зовнішні акти поведінки трансформуються у внутрішні дії, які починають розгортатися у розумовому плані, де одиницею дії стає поняття. Постає необхідність у мові, а це, в свою чергу, стимулює вдосконалення мовлення дошкільника. Цей процес передбачає збагачення словникового запасу, вдосконалення швидкості мовлення. Такі властивості є різними і вказують на існування індивідуальних властивостей [33].

Ознаки мислення дошкільників, які розглядалися у якості вікових особливостей, сьогодні пояснюються особливостями їх життєдіяльності. За твердженням дослідників вони можуть змінитися за рахунок певних виховних впливів та використанням інших способів передачі досвіду вихователями, педагогами. Зокрема конкретність дитячого мислення, його належність до певної ситуації нівелюється за рахунок появи суджень, які містять більш узагальнені форми. Цьому сприяє ознайомлення дошкільників не з поодинокими властивостями явищ, а вже із більш узагальненою системою відношень між ними. Старші дошкільники швидко опановують знання про фізичні властивості, агрегатні стани речовин, про вплив умов

існування на забарвленість тварин, їх будову, про співвідношення частин до цілого тощо. Поступово вони починають застосовувати набутий досвід у пізнавальній активності. За певних форм організації навчання (поетапному формуванні інтелектуальних дій) 5 - 7 річні діти опановують повноцінними поняттями і логічними формами мислення [21].

Поряд із мисленням розвиваються властивості уваги, що дозволяє дошкільнику керувати не лише мисленням ним, але й іншими пізнавальними процесами. Більш тривале утримання об'єкту у полі зору сприяє кращому його розумінню, засвоєнню способів дій із ним, запам'ятовування певної інформації та готовності до її відтворення. Проте розвиток уваги дошкільнят сприяє появі можливості довільно спрямовувати її у потрібне русло, тримати перед собою необхідні на даний момент предмети та явища [28].

З розвитком мовленням дошкільник може довільно зосередитися на необхідній активності, сформулювати словесну інструкцію, на яку він повинен орієнтуватися. Як бачимо зростає роль мови у регуляції поведінки. Одночасно із розвитком мислення й уваги активно вдосконалюються процеси пам'яті. Зокрема суттєво розширюються можливості процесів запам'ятовування і відтворення. Так, суб'єктні готовність до запам'ятовування або відтворення перебувають у зв'язках зі швидкістю названих процесів і об'ємом інформації, якою діти оперують. Хоча й має місце переважання мимовільного запам'ятовування, проте індивідуальні відмінності починають проявлятися. Поряд зі швидкістю й об'ємом формується здатність до оперування інформацією певного контексту, надання переваги окремому її видові. У деяких дошкільнят зустрічається якісно нова форма, яка зветься ейдетичною. Її образи вражають конкретністю та необхідними деталями і є дуже близькими до образів сприйняття. Пригадуючи будь-яку подію, малюк ніби є присутнім у цій ситуації і бачить все це знову та може детально про це розповісти [11].

Також розвивається поряд із мисленням і пам'яттю уява дітей. Її розвиток здійснюється за двома напрямками: від найпростішої форми, яка

дозволяє замінити предмет іншим (у тому числі його зображенням) застосування арифметичних, мовленнєвих та інших символів та до опанування судженнями, розумовими висновками, поняттями; появу та вдосконалення здатності доповнювати і заміщувати реальні речі, ситуації, події уявними, будувати із матеріалу уявлень нові образи. Перетворення дійсності виникає не лише шляхом комбінування уявлень, але й шляхом надання предметам нових властивостей. Діти у своїй уяві перебільшують або применшують предмети [37].

Як бачимо у цьому періоді має місце такий перебіг процесів мислення, пам'яті, уяви та уваги, який призводить до виникнення та вдосконалення внутрішнього плану дій. Це утворення, у свою чергу, сприяє виявленню й вдосконаленню загальних здібностей 5 - 7 річних малюків. Такі індивідуальні властивості виявляють себе у можливостях пізнання, до швидкого, творчого й оригінального вирішення задач, що є передумовою її успішності, у пізнавальній активності, допитливості, пошуковості, зацікавленості процесом пізнання й розв'язання пізнавальних завдань [31].

Суттєве місце у пізнавальних здібностях займають індивідуально-типологічні відмінності дитини дошкільного віку: активність, що виявляє себе у допитливості; самоконтроль який має прояв у імпульсивності та в уміннях дитини контролювати власні бажання; сила нервових процесів (сенситивність); особливості сигнальної системи («художній або мовленнєвий» типи); статеві відмінності (високі показники та підвищена схильність до навчання у дівчат старшого дошкільного віку); особистісні властивості стилю вирішення завдань, легкості й швидкості їх виконання (креативність).

Крім того, важливу роль у старших дошкільників відіграють загальні здібності. Вони відрізняються високою мірою активності думки, прагненням особистості до напруження інтелекту, вільне володіння складними операціями мислення, творчим виконанням завдань, легкості й швидкості їх виконання, підвищеним прагненням успіху й схвалення). Дітям із високим

рівнем пізнавальних здібностей властива висока розумова працездатність, допитливість та пізнавальна активність, підсилена потреба й жага до пізнавальної діяльності дитини. Відповідно, у дітей старшого дошкільного віку активно виявляються індивідуально-психологічні відмінності у розумовій сфері, завдяки розвитку процесам мислення, пам'яті, уваги та уваги. Вони сприяють розвитку окремих інтелектуальних компонентів інтелекту та стимулюють їх вплив в цілому на феномен (становлення і розвиток) [33].

Крім того відбувається активний розвиток процесу сприймання. У сенсорному розвитку дошкільняти мають місце два процеси – засвоєння уявлень про сукупність властивостей і взаємозв'язків між предметами та явищами світу, а також опанування новими діями сприйняття, які дозволяють більш повно й більш чітко сприймати дійсність.

Важливим моментом є вдосконалення перцептивних операцій. У дітей 4 - 6 років з'являються три найбільш важливі дії сприймання: ідентифікація, орієнтування на еталон та моделювання. Різниця буде визначатися мірою співвідношення між властивостями тих об'єктів, які дитина бачить, і тими еталонами, за якими будуть порівнюватися ознаки. Дії ідентифікації виконуються у випадку, коли ознаки об'єкта зі зразком є повністю тотожними. Їх сутність полягає у пошуку повної відповідності між заданим предметом і вже відомим еталоном (сонце жовте). Моделюючі дії сприйняття виконуються при сприйнятті об'єктів зі складними властивостями, які взагалі не можуть бути визначені за допомогою одного еталону, а вимагають наявності декількох зразків (наприклад, форма одноповерхового будинку) [25].

У процесі побудови моделей та їх порівняння з предметами формується вміння розрізнити складну форму. Моделювання перетворюється у спосіб аналізу форми предмета. Створення уявлення про предмет і його властивості відбувається раніше, ніж створення уявлення про простір, і служить їх основою. Дальший розвиток орієнтації полягає в тому, що діти починають

виділяти відношення між предметами (один предмет за другим, перед другим, зліва, справа від нього, між іншими предметами тощо) Орієнтир у часі є для дитини більш ускладненим, ніж просторовий еталон. Він не дозволяє виконувати дії – будь-які дії проходять у часі, а не з часом. Знайомство з часом може початися тільки із засвоєнням позначення та міри часу [21]. Як бачимо, розвиток дій сприймання пов'язаний із засвоєнням способів поводження із інформацією, певним самовладанням і самоконтролем у пізнавальній діяльності, що вказує на формування у дітей дошкільного віку способів здійснення пізнавальної діяльності..

Таким чином, у період дошкільного віку активно формується когнітивний аспект розумової сфери дошкільника. Зокрема у старшому дошкільному віці починають проявлятися індивідуально-психологічні відмінності на рівні пізнавальних процесів (пам'яті, мислення, уяви, сприймання, уваги), що сприяє виявленню і формуванню інтелекту, основними складовими якого є мислення й мовлення. Так, особливе місце у дітей 5 - 7 років займають загальні здібності, зі властивими для них високою мірою загальної мисленнєвої активності, прагненням до напруження інтелекту, вільне володіння операціями мислення. Дітям із високим рівнем пізнавальних здібностей властива висока розумова працездатність, допитливість, підсилена потреба й жага до пізнання.

1.2. Проблема вербального інтелекту та його складових у період дошкільного дитинства. Проблема інтелекту досліджується як у працях іноземних науковців так і вітчизняних. Так, у різний час до неї зверталися Л. Бурлачук, Л. Веккер, В. Дружинін, В. Моляко, О. Скрипченко, В. Суворов, М. О. Холодна та ін.

У психологічній науці феномен розуміється як здатність людської істоти активно досягати поставленої мети. Зокрема людина: а) може прогнозувати соціальні і природні події; б) може вчиняти і діяти адекватно характеру подій. Крім того, його розглядають як один із важливих

компонентів психічної діяльності, що виконує координаційну функцію, тобто забезпечує взаємодію і єдність психічних пізнавальних процесів. Термін «інтелект» у психології аналізується поряд із такими поняттями як «мислення» й «розум». Це відносно стійка структура розумових здібностей індивіда; здатність до логічного мислення, планування, розв'язання проблем, сприйняття складних ідей, швидкого навчання на основі досвіду[57]; [62].

У зарубіжній психології останнім часом досить актуальним, на сьогодні, є ідея сутності цього феномену, висловлена Р. Стернбергом. Він пропонує розглядати три форми інтелектуальної поведінки: 1) вербальний інтелект (запас слів, ерудиція, вміння розуміти прочитане), 2) здатність розв'язувати проблеми, 3) практичний інтелект (вміння досягати поставлених цілей і ін.) [53]; [9]. До подібної точки зору у вітчизняній науці схилилися Б. Ананьєв, Б. Ломов, С. Рубінштейн, Л. Виготський, О. Лурія, В. Дружинін та ін.

Зокрема В. Дружинін під вербальним інтелектом розуміє можливості людини щодо розв'язання завдань словесного контексту, здатність оперувати поняттями, здійснювати аналіз і синтез, встановлювати подібність-відмінність між термінами, давати визначення поняттям. На думку автора цей конструкт є незалежним фактором у структурі загальних розумових здібностей [17, с. 347]. Як бачимо, основне завдання цієї психологічної властивості людини є розв'язання вербальних задач. Це передбачає поєднання двох вищих психічних функцій (за Л. Виготським) мислення та мовлення

Вербальний інтелект інакше називають словесним мисленням. Саме він лежить в основі здатностей використовувати мову або говорити. Від нього залежить як легко будете читати, писати, говорити, запам'ятовувати слова. Його ресурс використовується людиною набагато більше, ніж інші види інтелектуальної поведінки. Словесні міркування використовуємо упродовж всього життя, починаючи з моменту коли вперше щось почали робити без допомоги рідних і близьких. Є люди, які мають вміння добре говорити. Є

люди які володіють даром добре слухати, писати, читати, і навчаються всьому, що пов'язано зі словами. Ті, хто переважно використовує вербальне мислення міркують за допомогою абстрактних понять і, як правило, мають високі показники IQ. Розвивали своє мислення вони в основному читаючи книги, журнали, грали в ігри пов'язані з логічними зв'язками слів, складали вірші.

В. Суворов, зазначає, що розвинуте мовлення повністю відображає особливості вербального інтелекту [54]. Так, індивід трансформує власні переконання, інтуїцію, почуття й переживання у поняттєві форми, які виражаються у словах. Значущою його характеристикою є мовленнєва компетентність, сутність якої складають можливості до розуміння штучно створених людством знакових систем, зокрема мови. Також вона визначає здатності спілкування та взаємодії між людьми. Знання мови сприяє розвитку здатності до абстрактних розумових дій [52]. Дослідники використовують при характеристиці окреслених психологічних властивостей поняття вербальної компетенції.

Вербальна компетенція – знання про системи та структури мови, що вивчається, правила їх функціонування у процесі комунікації [39]. Її потенціал реалізується у виконанні різних видів мовленнєвої діяльності, а саме: сприймання, усвідомлення, відтворення (усне чи письмової) інформації. В особистісному аспекті це проявляється в збагаченні словникового запасу, гнучкості мислення, рефлексії й підвищенні інтелектуальної продуктивності.

С. Рубінштейн зазначає, що у незвичному поєднанні мови й мислення домінуюча роль належить саме останньому. Воно організує пізнавальну активність особистості стимулює людину до формулювання суджень, понять. Мова і мислення дві різних складові одного процесу. Через слова передаються думки, міркування, встановлюються значення предметів. Цікаво, що науковець відносить ці процеси до дошкільного віку [47, с 395 - 397].

Г. Костюк розвиток мислення в дошкільному віці характеризує за допомогою кількох напрямів, серед яких є найбільш важливий – це збагачення засобів цього процесу. Науковець вказує на розумові дії, які здатні виходити за межі практичної ситуації за допомогою слів. Останні сприяють появі лічби, елементарного міркування, словесних узагальнень, виникненням дедуктивних суджень. Як бачимо, вербальні складові значно підсилюють і вдосконалюють розумові можливості дітей. У них з'являються можливість оперувати поняттями різної складності: частковими, загальними, видовими, родовими [27, с. 240 - 241].

О. Єрмакова, досліджуючи вербальне мислення, акцентувала увагу на його індивідуальних відмінностях, зокрема гнучкості. Вона відмічала, що така властивість досить інтенсивно розвивається у період дошкільного дитинства. Крім того авторка довела її вплив на продуктивність інтелектуальної поведінки. Означена якість значно покращує засвоєння нової інформації, маловідомої раніше. Науковець наголошувала, що основою цієї ознаки є відображення конкретних образів. Цей факт доводить її зв'язок з іншою формою мислення – наочно-дійовою. В умовах цілеспрямованого впливу гнучкість, як індивідуальну властивість, можна формувати [22, с. 145].

О. Дяченко також досліджувала феномен вербального мислення у контексті унікальності розумової сфери. При цьому інтелект вона розуміє як здатність, яка дозволяє з найбільшою ефективністю взаємодіяти із навколишньою дійсністю. Вона наголошує на складності взаємозв'язків цього конструкту та називає ознаки, які підкреслюють неповторність словесно-логічної форми: обізнаність про предметний світ, явища навколишньої дійсності, використання знань на практиці, здатність до встановлення подібності, оперування арифметичними діями, достатній запас слів (словник), можливості встановлення зв'язків між предметами і явищами, зрозумілість та лаконічність суджень. Для дошкільників є характерним повноцінне його функціонування упродовж цього періоду [20, с. 137]

Інтелект у період 4 - 7 років розвивається на основі впливу дорослих, зазначає Л. Галігузова. Основою динаміки цього конструкту є набуття внутрішнього досвіду, джерелом якого є властиве цьому періоду протиріччя: між інертністю психічних процесів і активністю суб'єкта діяльності. Засвоєні таким чином знання, вміння, навички розглядаються як певне унікальне поєднання, своєрідна сукупність. Це утворення, насамперед, відрізняється динамічністю, системністю, спрямованою у конкретному напрямку логікою розвитку, невіддільною від інтелектуальної діяльності [15, с. 138].

О. Подд'яков, вивчаючи розумову активність у дітей дошкільного віку, вважає, що мислення у цьому віці спрямоване на пошук причинно-наслідкових відношень. Відповідно, на думку науковця, воно є підґрунтям дослідницької активності, творчості суб'єктів. Він наголошує, що основою цього явища є властива йому здатність до висунення та перевірки гіпотез. Його структура складається із комбінаторних компонентів, можливості до прогнозування, передбачення, операції конструювання та створення образу [42, с. 22]. Як бачимо, в основі словесного мислення лежать індивідуальні компоненти, які вказують на його індивідуальні відмінності.

З. Бартенєва вивчала становлення мови у взаємозв'язку із словесним мисленням. Вона відносила її до однієї із основних складових інтелектуальної поведінки. Авторка довела, що упродовж дошкільного дитинства розвиваються можливості формулювати та висловлювати власні думки, інтенції. На думку науковця, вони належать до свідомості та становлять її зміст. Крім того дослідниця наголошує на своєрідності й індивідуальній неповторності цієї навички. Дитина через неї прагне виразити суб'єктивні враження щодо певних подій, явищ [3, с. 57].

Як бачимо, *вербальний інтелект*, містить запас слів, ерудицію, вміння розуміти прочитане, словесну гнучкість (легкість висловлювання, вживання найбільш вдалих слів, усвідомлене сприйняття – здатність розуміти усне та письмове мовлення) і є необхідним компонентом інтелектуальної поведінки. Його важливою характеристикою є мовленнєва компетентність, сутність якої

полягає у системі набутих знань, вмінь, навичок, які забезпечують можливість сприймати, розуміти й формулювати судження, поняття, висновки, а також зберігати інформацію у пам'яті та обробляти її.

Таким чином, вербальний інтелект дитини 5 -6 років розуміється як особливе утворення у її психіці, яке поєднує у собі процеси мислення та мовлення. Воно виражає здатності, можливості щодо формулювання суджень, сприймання та розуміння усної й писемної інформації, відображає індивідуальні відмінності малюків у їх інтелектуальній поведінці. Найбільш загальною характеристикою феномену вважається мовленнєва компетентність старшого дошкільника.

1.3. Дослідницько-експериментальна діяльність та її вплив на вербальний інтелект дітей 5 - 6 (7) років. Перші дослідження дитячого експериментування у дошкільному віці були здійснені в 50-х роках 20 ст. Є. Фльоріною, яка вивчала процес дитячого конструювання з пластичного матеріалу. Вона відмітила, що такий будівельний матеріал надає можливість дитині пізнавати його властивості, випробовувати, перевтілювати його у різні форми потрібних частин. Активні дії малюка, який так маніпулює з пластичним матеріалом є наочними та виразними. Така поведінка експериментального плану і стала предметом подальших наукових пошуків [55]. Наступні дослідження дослідницько-експериментальної діяльності були пов'язані із розв'язуванням експериментальних задач дошкільниками і набули поширення під керівництвом О. Запорожця. Дослідники займалися розробкою моделей розвивального середовища та занять, які відповідають дитячій потребі у експериментуванні: займались І. Фрейдкін (досліди з об'єктами неживої природи), С. Ніколаєва (спостереження за об'єктами живої природи) та інші.

Дослідження дитячого експериментування у 70–80-ті роки здійснювалось під керівництвом М. Поддьякова разом із Н. Батищевою, О. Бодровою, Л. Парамоновою та ін. і ґрунтувалось не лише на

спостереженнях за спонтанною поведінкою дітей, але й на експериментальному її вивченні. Так, М. Поддяков, наголошує на тому, що дитяче експериментування – це діяльність, яка виникає в ранньому дитинстві й інтенсивно розвивається упродовж дошкільного віку без допомоги дорослого і навіть всупереч його заборонам. У ході пізнавальної діяльності уявлення та поняття дитини набувають нової якості, завдяки чому активізується розумовий розвиток особистості. Пізнавальна ініціатива дитини спрямована на пошук можливостей врівноважити різні аспекти пізнавальної сфери, щоб краще зрозуміти сутність явища про яке існують нечіткі уявлення [41].

Використання дослідницько-експериментальної діяльності важливе у плані її впливу на вербальний інтелект. Набутий досвід малюків за своїм характером є системним, що дозволяє його використовувати з метою перевірки власних знань, у плані відстоювання власної думки, формування здатності доводити та перевіряти істинність тих чи інших знань. Це свого роду вправління розуму на практиці.

Питання про сутність, структуру та значення словесної пошукової поведінки в системі інших її видів у ЗДО досліджувались О. Івановою, В. Кондратовою, Л. Маневцовою, П. Саморуковою, Г. Беленькою, Н. Лисенко та ін. На їх думку, саме цей феномен інтегрує всі теоретичні знання та практичні вміння і навички щодо їх набуття та перенесення в різні сфери життєдіяльності дошкільника. Так, П. Саморукова розглядає елементарну пошукову дію у плані накопичення знань про природні явища. На її думку, саме така активність сприяє проявам високої міри зацікавленості й самостійності дітей 5 - 6(7) років, дозволяє виховувати у них понятійне мислення.

Натомість інший науковець вказує на гармонійне поєднання у дитячому експериментуванні термінів та засвоєних способів їх перевірки через гіпотези (у найбільш елементарному значенні). Вона об'єднує у собі прояви афективної сфери і діяльність, що в повному обсязі відповідає

особливостям мислення дошкільника та сприяє розвитку у дітей понятійного інтелекту. У експериментуванні дитина самостійно знаходить відповіді на запитання, що виникають, намагається досягти результатів, перевіряє свої знання та можливості. У процесі дослідницько-пошукової діяльності активізуються всі сфери особистості. Щоб така діяльність була чинником розвитку особистості дитини її доцільно проводити в три етапи: підготовчий етап, етап власне пошуково-дослідницької діяльності, етап інтерпретації результатів та їх перенесення на інші види діяльності [32].

Відмінною ознакою названої поведінки вважають аморфність її цілей. Діти тут мають можливості до її корегування, уточнення, наголошують наковці [6]. Під час виконання завдання у дітей відбувається розвиток найбільш цінної здатності – цілепокладання. Активність малюків носить дослідницький характер. Природа її в тому, що педагоги мають на неї дуже обмежений вплив: наявність знань у розпорядженні вихованців визначає її логіку, структуру й етапи реалізації. Сутність експериментування полягає у тому, що вона не задається дорослим. Як бачимо, така активність сприяє розвитку мовлення й інтелектуальних якостей дитини.

Так, дошкільник проявляє гнучкість під час розв'язування завдань: коли не допомагає мисленнєвий алгоритм – повторно здійснює аналіз умови задачі, використовує активний пошук. Виконуючи дії, співвідносить їх з прогнозом і приходять до вірного принципу вирішення проблеми. Експериментально-дослідна діяльність стимулює формування інтелектуальності малюка, де важливу роль відіграє вербальний інтелект, що передбачає вдосконалення операцій мовлення та мислення і визначає пошуково-дослідницький характер особистості. Показниками розвитку експериментування, які, водночас, вказують і на її динаміку вдосконалення є: характер дій (маніпулятивні, пошукові); послідовність у побудові моделі або ж хаотичність; встановлення причини та наслідків між елементами пошуку й результатом; дитяча зацікавленість [7].

У результаті аналізу характерних особливостей досліджуваного явища вченими названі різноманітні види експериментування, що стимулюють мовлення, словесне мислення, допитливість, зокрема: пізнавальне, продуктивне, з елементами передбачення (планування), комплексне. Проте найбільш цінним є безкорисне, оскільки саме у ньому з'ясовують ознаки та властивості речей, їх зв'язків, зумовлює на отримання необхідних знань.

Пізнавальне експериментування є засобом пошуку дітей 5 - 6(7) років, формування у них підґрунтя вербальної творчості. Малюки знайомляться з ознаками об'єкта, його суттєвими особливостями. Водночас ними маніпулюють, використовують за різним призначенням, уточнюючи їх призначення. Так вихованці досягають потрібного результату, вправляючи при цьому вербальний інтелект. Попереднє орієнтування у властивостях матеріалу дозволяє дітям поєднувати зовсім неочікувані варіанти, а натомість отримувати нетривіальні результати. Для вдосконалення експериментування доцільно збільшувати кількість багатофункціональних об'єктів, надавати можливість самостійно обговорювати та використовувати підмічені дітьми властивості об'єктів у різних видах діяльності (гра, малювання, конструювання тощо), стимулюючи до їх подальшого набуття досвіду.

Під час дослідницьких дій у дошкільників з'являється можливість до маніпулювання об'єктами, що дозволяє побачити існування латентного зв'язку між їх ознаками і явищами природи. У дітей 5 - 6 (7) років такі пробні дії суттєво змінюються та перетворюються в складні форми пошукової діяльності (Л. Парамонова, М. Поддьяков та ін.). Так, дитина починає експериментувати з відношеннями речей, які носять категоріальний характер: експериментування з поняттями простір і час, рух і спокій, динаміка образу-Я та самооцінки інших дітей тощо. В результаті оволодіння дітьми вербальними функціями у поєднанні з мисленням стає можливим використання висловів причинно-наслідкового змісту, з'являється ще один тип експериментування – гіпотетичне. Воно формує специфічне бачення навколишньої дійсності: надає можливість позначати об'єкти гіпотетичними

властивостями. Науковці довели, що у цьому віці є особлива чутливість (сприйнятливність) до подібних ситуацій [43].

За результатами дослідження вчений вводить поняття «комбінаторного експериментування», яке розуміє як створення комплексних впливів на об'єкт з метою виявлення його системотворчих поєднань, основою яких є взаємодія певних факторів. Це явище є аналогом комплексного експериментування дорослих; важливий напрямок інтелектуального розвитку дітей, що є однією з передумов становлення у дітей початкових форм системного підходу до вивчення складних явищ й, водночас, стимулює розвиток особистості дитини [8].

Як бачимо, пошукова поведінка дітей 5 - 6(7) років сприяє розвитку важливих напрямів розумової сфери: понятійного та діалектичного мислення (можливість бачити предмет у сукупності ознак, властивостей та їх поєднання зі світом); набуття суб'єктивного досвіду в плані орієнтування у системі сенсорних еталонів; вдосконалення навичок дитячого експериментування (розширення спектру видів та сфери використання); розвиваються елементи вербального інтелекту: розумові дії словесного плану, які ґрунтуються на внутрішніх компонентах свідомості [6].

Дитяче експериментування має величезний розвивальний потенціал щодо особистості дошкільника. Головна перевага полягає в тому, що завдяки йому малюки набувають необхідний досвід щодо різних аспектів предмета вивчення, взаємозв'язки у системі явищ середовища. Дитяче експериментування пов'язано з іншими видами діяльності – спостереженням, розвитком мовлення, мисленням та розвитком інтелекту в цілому. Зокрема цілями експериментування у ДНЗ можуть бути: підтримання інтересу дошкільнят до навколишнього середовища, задоволення дитячої допитливості; розвиток у дітей операцій мислення (аналіз, синтез, класифікація, порівняння, узагальнення); розвивати мислення, мовлення дитини (висунення припущень, пошук і вибір способів перевірки, досягнення результату, їх інтерпретація та використання в діяльності); виховування

прагнення до збереження природного світу, слідувати доступним екологічним правилам у діяльності і поведінці; формування досвіду виконання правил техніки безпеки при експериментуванні.

Так, О. Дибіна дослідницько-експериментальну діяльність дошкільників рекомендує організовувати у трьох взаємопов'язаних напрямках: жива флора і фауна; явища, об'єкти; людський предметний світ [18]. На цій основі вона виділяє три різних види експериментування дітей: експериментування з метою отримання інформації про предметний світ; експериментування з метою вдосконалення способів взаємодії з навколишньою дійсністю; експериментування спрямоване на залучення дітей до перетворення предметів. Зокрема перший вид дослідів передбачає ознайомлення із предметним світом; предмет сам по собі; предмет як результат діяльності людини; предмет як результат людської думки. Мета таких експериментів полягає у збагачення досвіду дітей інформацією про предмети; у розширенні уявлень про необхідність праці у житті людини. Такого роду досліді доцільно проводити у різного виду ігор пізнавального характеру, оскільки за таких умов виникають знання про взаємозв'язок довкілля і людини, про необхідність вчитися в природи створювати предметне оточення. Діти мають усвідомити те, що певні предмети людина створила за аналогією з природою (літак, корабель), а деякі сама.

Другий вид експериментування передбачає засвоєння дій з предметами різного характеру (обстеження, експериментування, моделювання, складання алгоритму) з'ясовують приховані зв'язки та властивості предметів в іграх-експериментах, іграх-дослідах, що містять у собі елементи поведінки дослідника. Таке експериментування формує у дітей навички виконання цілої низки розумових операцій, які підпорядковані креативним діям пошуку Третій вид передбачає виховання потреби до участі у творчому процесі щодо перевтілення предметів. Так вони з'ясовують як саме предмет змінювався, а також можливі альтернативні шляхи таких змін. При цьому доцільно розширювати для вихованців шляхи пошуку ймовірних способів

використання предметів, розширювати розуміння багатофункціональності. Діти виступають у ролі дослідників, винахідників, в результаті чого з'являється потреба у розвитку інтелектуальної діяльності, самовираженні [19].

В ЗДО використовуються елементарні експерименти: *демонстраційні та фронтальні*. Дослідницька поведінка в ЗДО містить у собі чотири компоненти: *власне дитячі дослідження; пошук разом з дітьми необхідних відомостей про предмети* (спостереження, образотворча діяльність тощо); *виконання самостійних дій дітей у* (праця в лабораторії); *залучення батьків до участі в експериментах разом з дітьми і педагогами*.

Так, структура дослідницької активності включає в себе: *усвідомлення і формулювання мети* (обрання напрямку пошуку, зокрема з'ясувати, якими властивостями характеризується дерево і як його можна використовувати); *висунення гіпотези* (дерево має багато різних ознак і властивостей); *пошук і аналіз альтернативних шляхів розв'язання задачі* (складання схеми що виготовляють з цього об'єкту, яким чином обробляють, які його ознаки і властивості); *збір матеріалу* (розглядання ілюстрацій, активне оперування відомостями про предмет, його ознаками у звичних видах діяльності, уточнення його складових); *уточнення інформації та її узагальнення* (робимо висновок).

Варто запам'ятати, що така поведінка передбачає наявність навчально-дидактичного матеріалу, яка дозволить почувати себе дослідником. Важливо враховувати й те, що суттєвим гальмом у розвитку дитячого експериментування є відсутність функціональних дидактичних матеріалів, які щоденно спостерігає малюк, їх суто одноманітна спрямованість змісту. Перевагу варто надати скельцям чи камінцям, дерев'яними брусками чи невідомими металічними предметами, які не обмежені конкретним призначенням, а тому їх можуть використовувати нестандартно. Тобто найбільш значущими є іграшки, які дарують йому зацікавленість та широкий спектр використання. Тому варто, щоб поряд із вихованцем були предмети,

які стимулюють його до обстеження, до багатоваріантної діяльності з ними. цього дітям варто пропонувати не готові іграшки, а набори деталей, різних [48, с. 124].

Щодо стимулювання, розвитку експериментування, творчої діяльності бажано використовувати як у структурі занять в продуктивних видах діяльності. Варто застосовувати проблемні завдання, що спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності дитини. Педагог має стимулювати робити висновки, а спільне обговорення допоможе узагальнити отримані результати.

Таким чином, у науковій літері існує велика кількість понять, якими позначають активність дітей у експериментуванні. На нашу думку, більш доцільно використовувати поняття дослідницько-експериментальна діяльність, що підкреслює її характер. Її розглядають як тип поведінки дитини 5 - 6(7) років, яка ґрунтується на дослідах і спрямована на самостійне пізнання об'єкта чи розв'язування задачі, самостійно оперуючи необхідною інформацією. Вона може відбуватися за кількома напрямками: ознайомлення із природою, ознайомлення із властивостями предметів, встановлення взаємозв'язків між предметами чи явищами. Пошукова поведінка розглядається у більшості досліджень як один із чинників формування інтелектуальної сфери особистості та її розумових властивостей, зокрема вербального інтелекту. У ЗДО така діяльність має певну структуру, вимоги до її проведення, а також різні рівні сформованості, що визначаються через характер дій; послідовність у побудові моделі або ж хаотичність; встановлення причини та наслідків між елементами пошуку й результатом; дитяча зацікавленість

Висновки до розділу 1

Період дошкільного дитинства характеризується активним розвитком індивідуальних відмінностей у психіці малюків. Надзвичайно інтенсивною у цьому плані є розумова сфера. Тут відбуваються суттєві зрушення у процесах і операціях мислення й мовлення, збагаченні словника, здатності до висловів і їх розуміння. Починають вдосконалюватися розумові дії, формуватися ознаки індивідуального інтелекту. Вищі психічні функції (пам'ять, мислення, мовлення) складають вербальний інтелект особистості.

У дітей 5 -6 років словесний інтелект визначає всі їх інтелектуальні дії й поведінку. Він вказує на узагальнену здатність до набуття досвіду у формі слів, суджень, висновків. Визначає можливості до розуміння інформації, дозволяючи виражати ставлення до неї. Досліджуване явище є підґрунтям ерудиції, гнучкості й легкості висловлювання, усвідомленого сприйняття, є важливою складовою інтелектуальної поведінки. Його характеристикою є мовленнєва компетентність, система знань, вмінь, навичок сприймання, розуміння й формулювання суджень, понять, розумових висновків.

Важливим фактором формування вербального інтелекту є дослідницька діяльність дітей дошкільного віку. Вона дозволяє одночасно закріплювати набутий розумовий досвід використовувати на практиці, закріплюючи його на рівні встановлення причинно-зумовлених відношень між явищами дійсності. Це своєрідний тип поведінки дитини 5 - 6(7) років, яка ґрунтується на дослідах і спрямована на самостійне пізнання об'єкта чи розв'язування задачі, оперуючи необхідною інформацією. У ЗДО пошукова діяльність має певну структуру, вимоги до її проведення, а також різні рівні сформованості, що визначаються через характер дій; послідовність у побудові моделі або ж хаотичність; встановлення причини та наслідків між елементами пошуку й результатом; дитяча зацікавленість. Цілеспрямований вплив на її організацію дозволяє формувати пізнавальну сферу особистості, зокрема словесний компонент інтелектуального потенціалу.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНОСТІ ВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ 5- 6 РІЧНИХ ДІТЕЙ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Методика та організація дослідження вербального інтелекту старших дошкільників. З метою експериментального вивчення розвитку феномену у дітей старшого дошкільного віку в експериментальній діяльності нами було проведено констатувальний експеримент. *Завданнями* якого були:

1. Уточнення критеріїв та показників вербального інтелекту у дітей 5 - 7 років.
2. Створення методики констатувальної частини експерименту щодо вивчення сформованості вербального інтелекту старших дошкільників в умовах пошукової активності.
3. З'ясувати рівень сформованості у 5 - 7 річних дітей досліджуваного явища.
4. З'ясувати можливості впливу дослідницької діяльності на вербальний інтелект дітей старшого дошкільного віку.

Окреслені дослідницькі завдання вимагали відповідності логіки та *етапів* емпіричного дослідження, яке представлено трьома етапами. Так, *перший етап – підготовчий*. Тут було уточнено критерії та показники досліджуваного феномену старших дошкільників.

Вербальний інтелект дітей 5 - 7 років

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
<i>РОЗУМОВИЙ</i>	використання необхідних понять під час експериментування, позначення ними компонентів завдання (задачі) (<i>словниковий запас</i>)

	розуміння всіх компонентів задачі та встановлення взаємозв'язків між ними (<i>гнучкість мислення</i>)
	ініціювання початку активних дій, пропозиції по ходу досліджу (пошукова активність)
ПОВЕДІНКОВИЙ	бажання приймати участь у досліджах (<i>зацікавленість експериментом</i>)
	пропозиції щодо можливих напрямків розв'язання, результату експерименту (<i>продукування гіпотез</i>)

Наступним моментом на цьому етапі було компонування методики дослідження, що включала в себе такі емпіричні методи: тести «Словниковий запас» (О. Щотка, 2012), «Гнучкість мислення» (форми А-В, О. Дєдов, 2014), методика експертної оцінки, бесіда, анкетування, статистичний аналіз, якісна обробка даних. Допоміжним методом виступало спостереження за дітьми під час дослідів. Розглянемо детально вказані методи та їх особливості в контексті вивчення вербального інтелекту старших дошкільників потенціалу експериментальної діяльності в практичній діяльності вихователів. Обираючи методи для вивчення досліджуваного феномену у дітей старшого дошкільного віку, виходили з того, що інтелектуальне утворення проявляється на двох рівнях: операційному (операції мислення) й особистісному (зокрема прояви у досліджах). Відповідно, для з'ясування *словникового запасу, гнучкості мислення, пошукової активності, зацікавленості експериментом, продукування гіпотез* на операційному рівні було використано тести «Гнучкість мислення» й «Словниковий запас».

Так, методика на виявлення гнучкості мислення орієнтована на виявлення рівня узагальнень, логічної обґрунтованості й чіткості формулювань, можливості формування і використання узагальнених уявлень.

У тесті 3 предмети об'єднані загальним поняттям, а 4-й стосується іншого родового поняття. Всі предмети їх призначення відповідають звичайному рівню обізнаності старших дошкільників. Методика містить 11 завдань і передбачає дві форми для проведення (форма А, у вигляді карток; форма В у вигляді ряду слів). Перед початком роботи дитині надається інструкція: «Зараз я покажуватиму тобі картки із зображенням різних предметів (у формі В: називатиму слова, назви предметів). Подумай і скажи, який тут предмет зайвий і поясни чому саме так думаєш?» Під час проведення методики фіксуються предмети, які називає дитина, а також обґрунтування її вибору (має бути назване родове поняття, напр. «меблі»). Після проведення методик переходять до аналізу й інтерпретації результатів. Високий рівень гнучкості, коли 8 – 11 карток пояснюються із використання двох родових понять (риби - одяг), середня гнучкість мислення, коли 8 – 11 карток пояснюється лише одним родовим поняттям, низький рівень – коли називається лише зайвий предмет без пояснень. Нами було використано дві форми, оскільки вони мають різне спрямування: розуміння значень на основі наочно-дійового мислення, й на розуміння слів на основі словесно-логічного мислення.

Тест «Словниковий запас» використовуються для з'ясування рівня розуміння дитиною значень слів, які представлені у поняттях, тобто просять визначити те чи інше слово. Дошкільнята мають називають які-небудь ознаки або функції слова, або включити його у конкретні ситуації. У методиці пропонується п'ять наборів слів, які включають іменники, прикметники й дієслова. Набори слів до методики представлені у додатках. Перед початком роботи дитині надається інструкція: «Подумай, коли перед тобою буду стояти людина з іншої країни і запитуватиме, що значить те чи інше слово. Як ти будеш їй пояснювати? Спробуємо?». Потім послідовно зачитуються слова, обрані в сліпу із запропонованого переліку. Потрібно пояснити слово упродовж $\frac{1}{2}$ хвилини. Якщо дитина не спромоглася дати відповідь, потрібно його залишити та перейти до наступного. Обробка й інтерпретація результатів здійснюється за ключем. Передбачено з'ясування *рівня*

розвитку: 10 балів – дуже високий, 8 – 9 балів – високий, 4 – 7 балів – середній, 2 – 3 бали – низький, 0 – 1 бал – дуже низький.

Метод отримання узагальненої інформації шляхом оцінювання властивостей вербального інтелекту 5 – 7 річних дітей незалежними експертами. Передбачав залучення компетентних осіб (вихователів, їх помічників). Оцінки експертів нами були одержані шляхом заповнення анкет і передбачали виважену оцінку міри виразності означених рис досліджуваного феномену.

Для вивчення експертної оцінки сформованості старших дошкільників *пошукової активності, зацікавленості експериментом, продукування гіпотез* нами було розроблено «Карту інтелектуальних рис» (див. Додаток А), де представлені критерії й показники для їх оцінювання. Експертами виступали вихователі, які добре знають дітей, що були об'єктом дослідження. На підставі отриманих відомостей нами було сформульовано експертний висновок щодо міри розвитку ознак вербального інтелекту.

Наступний метод дослідження – бесіда зі старшими дошкільниками про їх участь у дослідницько-експериментальній діяльності. Бесіда у дошкільній педагогіці, як науковий спосіб дослідження, часто використовується. Сутність методу полягає у взаємодії дослідника із досліджуваним з метою отримання певної інформації. До його переваг відносять: безпосередній контакт, що надає можливість уточнювати запитання і відповіді, які реєструються у протоколі. Нами розроблені питання для старших дошкільників щодо їх знань та участі у дослідницько-експериментальній діяльності в ДНЗ (Додаток В).

Так, питання «Чи ти береш участь у дослідях, які пропонує вихователь?» надає відомості про *наявність у дошкільному навчальному закладі експериментальної діяльності, проведення її вихователем*. Наступне запитання «Яким чином ти знаходиш потрібну інформацію під час участі у дослідях?» вказує на *знання дітей про шляхи отримання інформації під час їх участі в експериментальній діяльності*. Інформацію у дітей *про знання*

етапів дослідницької діяльності та їх послідовності надасть запитання «Який дослід тобі найбільше запам'ятався? Вкажи послідовність його проведення». Запитання «Чи фіксуєш зазвичай свої результати під час дослідження, як справжній дослідник?» вказує на наявність у дітей практичних навичок фіксації результатів дослідницької діяльності і використання паперових карток під час експериментів. Надає відомості про наявність знань і практичних навичок про підсумки дослідницької діяльності питання п'ять «Чим завершується зазвичай дослід у якому ти брав участь як дослідник?», оскільки після такої діяльності дитина у лаконічній формі має представити лаконічну доповідь та обговорити її з іншими дітьми. Запитання «Чи із задоволенням ти приймаєш участі у дослідженнях, коли відчуваєш себе справжнім дослідником?» – уточнює попередні запитання бесіди та надає відомості про цікавість і емоційну задоволеність дитини у дослідницько-експериментальній діяльності. В цілому методика надає інформацію про два критерії сформованості такої діяльності у дітей *когнітивний і емоційний*. Наявність у дітей старшого дошкільного віку показників за усіма критеріями дослідницької діяльності вказує на її високий рівень, наявність більшості показників за обома критеріями – середній рівень, наявність показників одного з критеріїв – низький рівень її сформованості у старших дошкільників.

Наступна частина методики дослідження характеристик дослідницької діяльності старших дошкільників – метод анкетування, яке проводилося із вихователями, що працюють із дітьми старшого дошкільного віку (Додаток Г). Анкетування передбачає отримання масиву даних, щоб з'ясувати актуальний стан досліджуваної проблеми. Розроблена нами анкета «Використання дослідницько-експериментальної діяльності у практиці ДНЗ» містить у собі декілька блоків запитань, які відображають характеристики дослідницько-експериментальної діяльності за такими критеріями: *сутність дослідницько-експериментальної діяльності дітей, знання технологічного аспекту її організації, умови організації в ДНЗ із старшими дошкільниками*

щодо формування розумових якостей особистості. Запитання: 1 «У чому полягає сутність дослідницько-експериментальної діяльності дітей в ДНЗ?»; 2 «Відмітьте послідовність етапів дослідницько-експериментальної діяльності дітей в ДНЗ: _ висунення гіпотез; _ пошук інформації; _ обрання теми дослідження; _ доповідь результатів; _ фіксація результатів; _ узагальнення результатів»; 3 «Чи здійснюєте цілеспрямовану роботу щодо формування дослідницько-експериментальної діяльності дітей в ДНЗ?»; 4 «Зазначте, що необхідно для здійснення дослідницько-експериментальної діяльності дітей в ДНЗ?»; 5 «Чи існує у Вас спеціальний куточок для здійснення дослідницько-експериментальної діяльності дітей в ДНЗ?»; 6 «Наповніть складові куточка для дослідницько-експериментальної діяльності за такими параметрами: прилади_ матеріали_ ємності_ неструктуровані матеріали_ зони»; 7. «Переважно на яких заняттях формуєте таку дослідницько-експериментальну діяльність дітей»; «Які умови, на Вашу думку необхідні для формування дослідницько-експериментальної діяльності старших дошкільників». Варто відмітити, що деякі із запитань анкети є відкритими: містить варіанти для надання особистих відповідей вихователів, не передбачуваних. Так, запитання 1, 2, 4 розкривають *сутність дослідницько-експериментальної діяльності дітей*, запитання 5, 6, 7 – *умови організації в ДНЗ із старшими дошкільниками дослідницько-експериментальної діяльності*, питання 3 – *знання технологічного аспекту її організації*.

Методи кількісного та якісного аналізу результатів дослідження у нашій методиці виконують узагальнюючу функцію, оскільки спрямовані на співвіднесення отриманих даних за різними методами і формулювання висновків констатувальної частини дослідження особливостей виховання старших дошкільників засобами гри. Зокрема ми користувалися статистичним методом обрахунку відсотків, а також порівнювали отримані нами висновки із існуючими теоретичними відомостями (якісний аналіз).

Отже, методика спрямована на вивчення сформованості вербального інтелекту у експериментальній діяльності.

Другий етап – емпіричне дослідження. Наше дослідження проводилося в ЗДО Чернігівської області. Вибірка становила: 29 осіб – діти 5 – 7 років, які відвідують дошкільну установу; 11 вихователів, які мають педагогічний стаж від 3-х до 10 років і нині працюють із дітьми старшого дошкільного віку. Загальна чисельність вибірки становить 40 осіб.

Третій етап – обробка та аналіз результатів дослідження. Отримані результати вивчення вербального інтелекту дітей старшого дошкільного віку й характеристик експериментальної діяльності у якості його чинника було розглянуто у такій послідовності: *розвиток гнучкості мислення, словникового запасу, пошукової активності, зацікавленості експериментом, продукування гіпотез* й характеристик дослідно-експериментальної діяльності дітей.

Таким чином, на перших двох етапах було уточнено критерії і показники вербального інтелекту, скомпоновано методику його дослідження. Крім того була визначена вибірка досліджуваних, експериментальний заклад дошкільної освіти та реалізовано вивчення феномену у дітей 5 - 7 річного віку.

2.2. Аналіз рівнів сформованості вербального інтелекту старших дошкільників у експериментальній діяльності. Розглянемо результати дослідження операції розуміння значення слів, яка лежить в основі розумового критерію досліджуваного явища за методикою «Словниковий запас». Основні показники цього тесту нами було оброблено й переведено у відсотки. Серед отриманих даних, ми звернули увагу на переважання показників, які вказують на середній рівень цієї когнітивної операції, в основі якого розуміння значення слів. З метою їх кращого усвідомлення та розуміння представлено у вигляді діаграми.

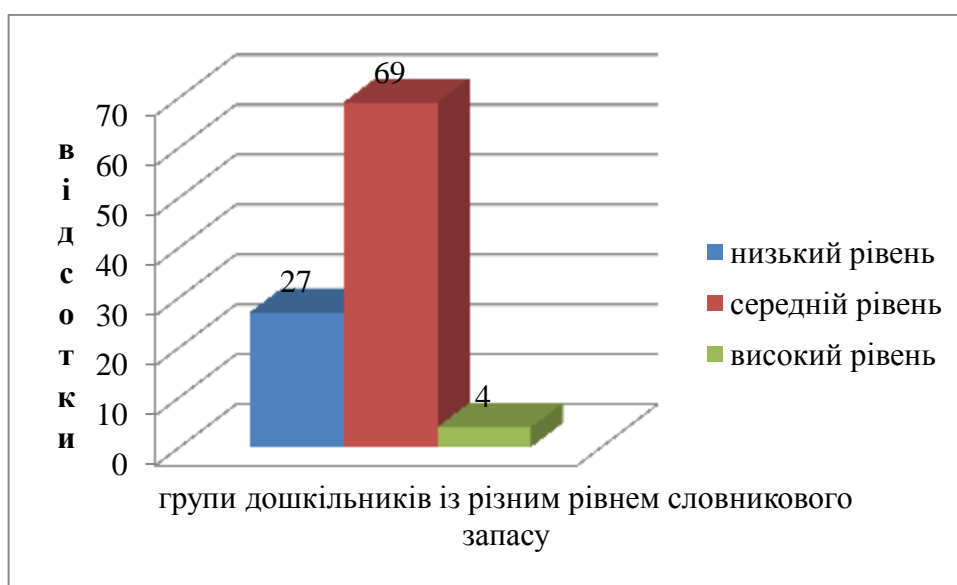

Рис. 1. Групи дітей старшого дошкільного віку із різним рівнем словникового запасу.

Як бачимо, у дітей старшого дошкільного віку переважає середній рівень словникового запасу, натомість дітей із високим рівнем – 4%. Значно більше дітей, у порівнянні із дітьми з високим рівнем – 27%. Можна зробити висновок, що у старших дошкільників переважає середній рівень словникового запасу над низьким у 2,5 рази, а над високим у 17 раз. Водночас, порівнюючи дітей із низьким рівнем словникового запасу із високим рівнем, також відмітимо, що дітей із низьким рівнем у 7 раз більше, ніж із високим. Отже, попередньо можемо зробити висновок, що операція розуміння значення слів розвивається не надто добре. Для перевірки цього

припущення опрацюємо показники формою В тесту на гнучкість мислення. Обрахувавши результати занесемо їх до наступної діаграми.

Обробляючи показники ми звернули увагу, що дуже часто зустрічаються показники, які вказують на середній рівень гнучкості мислення, наявні показники низького і зовсім відсутні показники високого рівня гнучкості мислення у старших дошкільників.

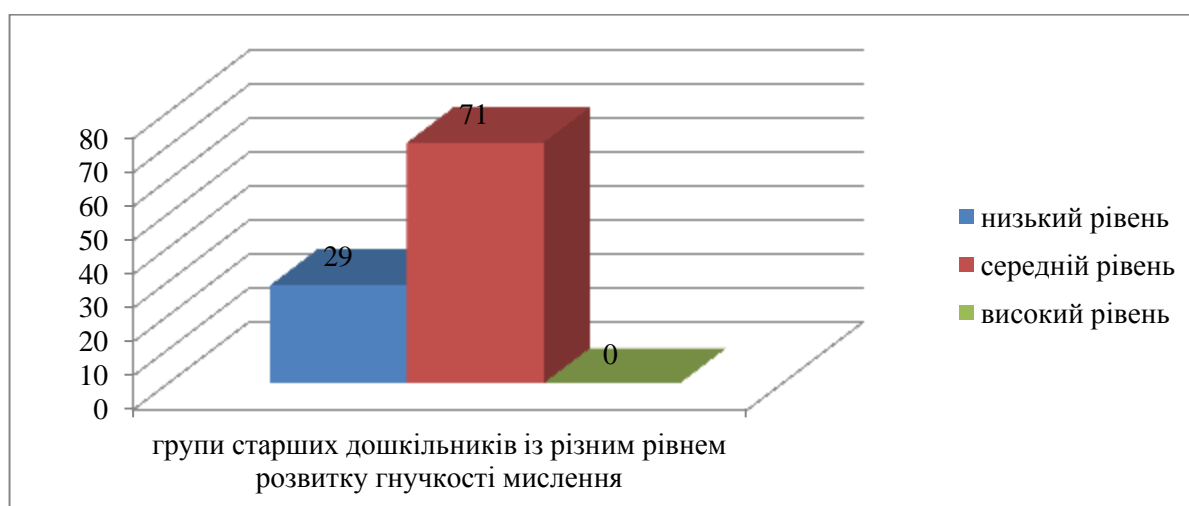

Рис. 2. Рівні гнучкості мислення у дітей старшого дошкільного віку (В)

Як бачимо, на діаграмі, досить добре видно, що у дітей старшого дошкільного віку переважає середній рівень гнучкості мислення. Проте значна частина досліджуваних має низький рівень його сформованості, натомість високого рівня розвитку немає у жодної дитини. Такі результати отримали, за формою В тесту на гнучкість мислення в основі якого лежить словесно-логічне мислення.

Здійснимо обрахунок отриманих даних емпіричного дослідження та проаналізуємо показники гнучкості мислення, в основі якого лежать процеси наочно-образного мислення, яке ми вивчали на основі форми А відповідного тесту. Опрацьовуючи дані та здійснюючи їх аналіз було помічено, що найбільш частіше зустрічаються показники, які вказують на середній рівень гнучкості мислення, показників низького рівня зовсім відсутні, натомість є показники високого та дуже високого рівнів гнучкості мислення у старших дошкільників. На нашу думку, показники дітей 5 - 7 років є вищими, ніж за формою В. Представимо їх у графічному вигляді.

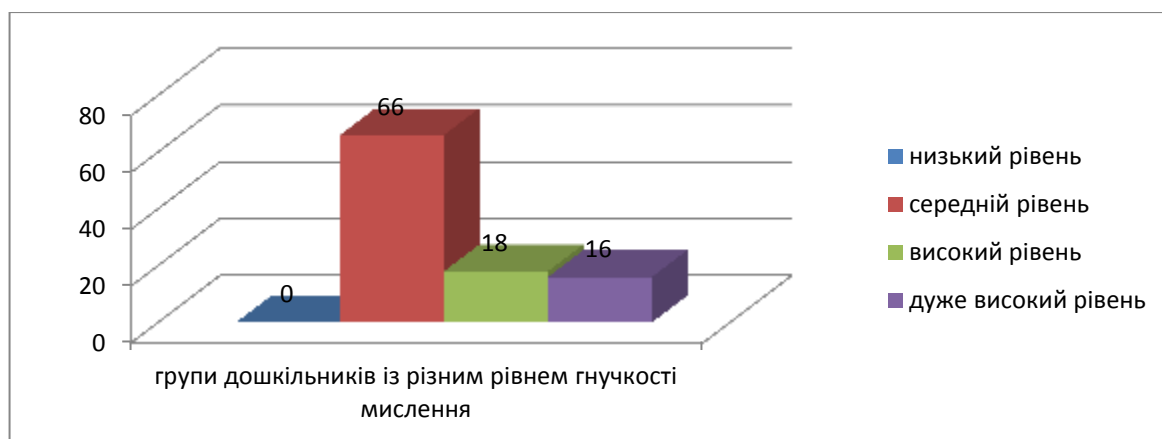

Рис. 3. Рівні сформованості гнучкості мислення у старших дошкільників (А)

Як бачимо, на рис. 3, добре видно, що у дітей старшого дошкільного віку переважає середній рівень гнучкості мислення. Проте значна частина дітей не має низького рівня його сформованості, натомість високий рівень розвитку властивий для 34% старших дошкільників. В основі за формою А тесту на гнучкість мислення в основі наочно образне мислення і його рівень значно вищий, ніж словесного. Відповідно, операції словесного мислення й мовлення дітей старшого дошкільного віку знаходяться на початковому рівні, що впливає, нашу думку, на рівні сформованості розумових якостей. Перевіримо наше передбачення проаналізувавши методику експертної оцінки.

Здійснимо розподіл вибірки на дві групи, одна із яких буде контрольною на етапі формульовального експерименту. Основним критерієм для поділу була їх належність до окремої групи у закладі дошкільної освіти. Відповідно маємо такий розподіл: КГ (контрольна група) 15 дітей старшого дошкільного віку. 14 досліджуваних відносяться до експериментальної (ЕГ1) у констатувальному експерименті. Обчислимо й занесемо результати дослідження обох груп до таблиці за показниками словникового запасу й гнучкості мислення.

Таблиця 2.1

Показники словникового запасу контрольної й експериментальної груп констатувального експерименту

Показники	ЕГ1			КГ		
	Н	С	В	Н	С	В
Словниковий запас	25	71	4,2	28	68	4

У табл. 2.1. розміщені показники контрольної е експериментальної груп за показником словникового запасу, що є основою розуміння значення слів. К бачимо, між показниками є невелика різниця, яка зумовлена нерівністю вибірок старших дошкільників у ЕГ1 і КГ. Проте, ця різниця не значущою, оскільки різниця у відсотках є суттєвою при значеннях від 10%.

Розглянемо показники ЕГ1 і ЕГ за показниками гнучкості мислення (див. табл. 2.5). Як бачимо, тут також деяку різницю у показниках, яка не є суттєвою.

Таблиця 2.2

Показники гнучкості мислення контрольної й експериментальної груп констатувального експерименту

Показники	ЕГ1				КГ			
	Н	С	В	ДВ	Н	С	В	ДВ
Гнучкість мислення (А)	29	67	0	0	28	72	0	0
Гнучкість мислення (В)	0	67	16,5	16,5	0	64	20	16

Наступним кроком дослідження стане аналіз сформованості пошукової активності у старших дошкільників. Відповідно, кількість дітей із високим її рівнем немає, кількість старших дошкільників із низькими показниками допитливості 14, кількість дітей старшої групи із середніми показниками 15. Представимо отримані результати, які вказують на сформованість у дітей вказаної властивості, у графічному вигляді. Для цього попередньо переведемо їх у відсотки.

Як бачимо, на малюнку 4 кількість дітей із низьким рівнем сформованості пошукової активності більше, ніж старших дошкільників із середнім рівнем цієї якості, проте різниця у рівнях невисока, приблизно у

однакової кількості ця розумова якість є або на низькому рівні, або середнього рівня. Водночас насторожує той факт, що взагалі відсутнім є високий рівень пошукової активності, оскільки саме у цьому віковому періоді діти є найбільш активними й прагнуть до отримання відповідей на поставлені ними запитання.

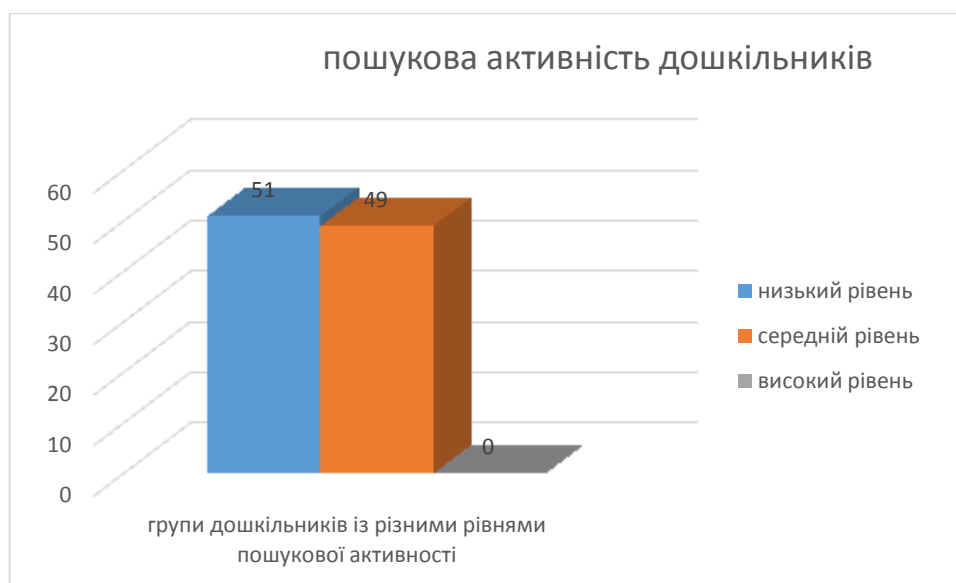

Рис. 4. Показники сформованості пошукової активності у старших дошкільників

Розглянемо тепер показники зацікавленості експериментами старших дошкільників. Цей компонент мав такі особливості сформованості: а) високий рівень не було визначено експертами у жодної дитини; б) оцінки середнього рівня сформованості властивості вербального інтелекту наявні у 9 дітей; в) старших дошкільників із низькими показниками зацікавленості дослідями 20. Представимо отримані результати, які вказують на сформованість показника, у графічному вигляді. Для цього їх було переведено у відсотки

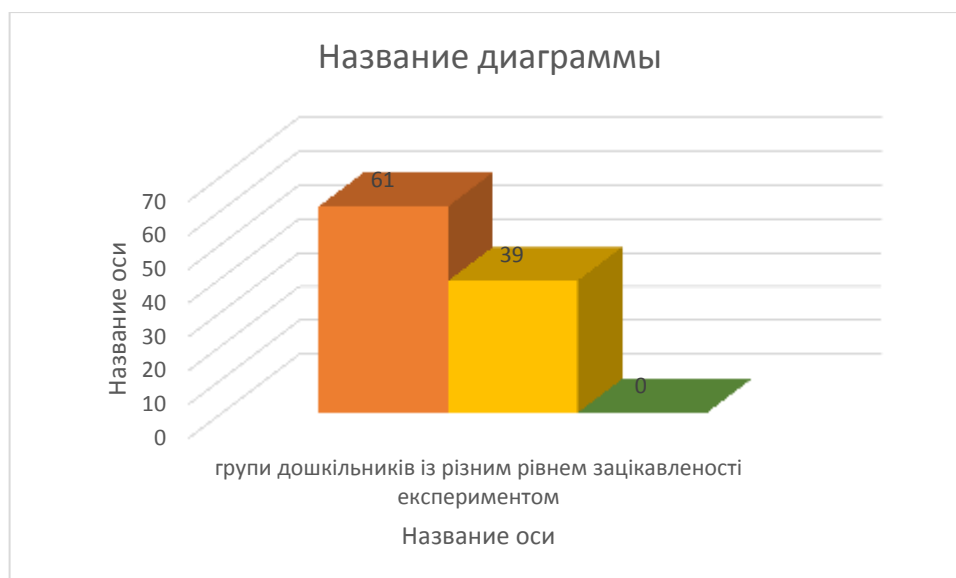

Рис. 5. Сформованість зацікавленості експериментами старших дошкільників. Як бачимо, на малюнку 5 кількість дітей із низьким рівнем сформованості названого показника значно переважає кількість дітей 5 – 7 років із середнім рівнем цієї властивості, а високого рівня сформованості взагалі немає. Спостерігаємо подібні тенденції у дітей старшого дошкільного віку як і у випадку із пошуковою активністю, проте рівень зацікавленості експериментами є дещо вищим, ніж пошукова активність. Отже, сформованість експериментальної цікавості по вибірці 5 - 7 річних дітей є на початковому рівні.

Тепер зазначмо визначені показники для КГ і ЕГ у табл. 2.3. Як бачимо показники майже не різняться, що вказує на їх рівність.

Таблиця 2.3

Показники пошукової активності й зацікавленості експериментом контрольної й експериментальної груп констатувального експерименту

Показники	ЕГ1			КГ		
	Н	С	В	Н	С	В
Рівні						
Пошукова активність	50	50	0	52	48	0
Зацікавленість експериментом	62,4	37,4	0	60	40	0

Проаналізуємо тепер показники продукування гіпотез як ще однієї властивості вербального інтелекту вихованців старшої групи. Зазначимо, що цю ознаку експерти оцінювали за чотирма рівнями розвитку. Вона має такі особливості сформованості у дітей: а) низький (1-й) рівень якості експертами було визначено у 5 дітей, оцінки 2-го рівня, який нижчий за середній отримало 10 дошкільників, середній рівень якості було визнано у 14 дітей старшого дошкільного віку. Представимо отримані результати за методикою експертних оцінок, які відображають сформованість можливостей продукування гіпотез, у графічному вигляді. Для цього попередньо переведемо їх у відсотки.

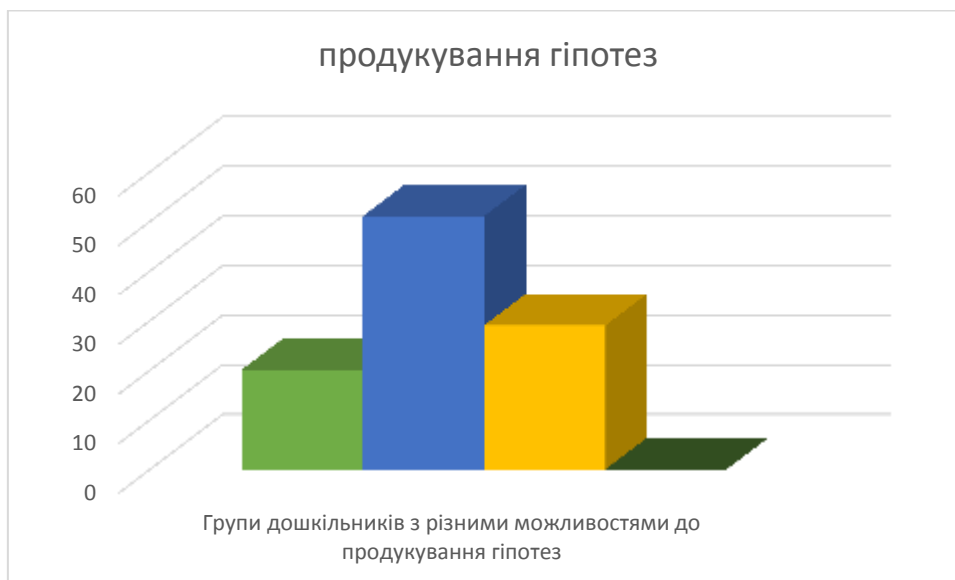

Рис. 6. Можливості старших дошкільників продукувати гіпотези

Як бачимо, на малюнку 6 кількість дітей із низьким рівнем сформованості показника значно поступається кількості старших дошкільників із рівнем розвитку цієї ознаки вербального інтелекту нижчим за середній. Група дітей із рівнем можливості нижчою за середній продукування гіпотез значно переважає групу дошкільників із середнім рівнем розвитку цієї властивості. Також відмітимо, що дітей, які б мали високий рівень розвитку цієї ознаки взагалі є відсутнім. На нашу думку ця здатність до формулювання гіпотез у дітей старшого дошкільного віку повинна мати більшу інтенсивність розвитку. Також ми здійснили обрахунок

її показників для ЕГ і КГ й занесли їх до таблиці. Їх аналіз дозволяє вказати, що вибірки за цими показниками не різняться.

Таблиця 2.7

Показники здатності до продукування гіпотез контрольної й експериментальної груп констатувального експерименту

Показники	ЕГ1				КГ			
	Н	НС	С	В	Н	НС	С	В
Продукування гіпотез	20,8	54	25	0	20	48	32	0

Коли взяти до уваги всі показники вербального інтелекту дитини старшого дошкільного віку, то можна відмітити, що всі вони поступово формуються і знаходяться не на достатньо високому рівні. Водночас наголошуємо, що показники пошукової активності поділяються приблизно наполовину між середнім і низьким рівнями, у показниках зацікавленості експериментами переважають показники низького рівня над середнім, у показниках здатності формулювання гіпотез, на нашу думку існує тенденція, щодо її зростання, оскільки показники середнього рівня й показники рівня нижчого за середній значно переважають кількість дітей із низьким рівнем її сформованості. Тому, можна стверджувати, що у своїй роботі вихователі ЗДО приділяють недостатньо уваги щодо формування вербального інтелекту дітей 5 - 7 років.

Для розподілу дітей старшого дошкільного віку за мірою сформованості у них вербального інтелекту ми скористалися такими **критеріями: розуміння понять або словниковий запас** (показник: інтерпретація значення слова); **звучність мислення** (показник: родові поняття); **експериментування** дітей у діяльності (показник: зацікавленість дослідом); **здатності до діяльності** (показник: ідеї та задуми дитини). Здійснимо розподіл старших дошкільників за рівнями сформованості у них цих показників. Результати цієї роботи представимо у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8.

**Розподіл старших дошкільників за рівнями сформованості у них
вербального інтелекту**

Рівні	Показники сформованості вербального інтелекту у поведінці дітей старшого дошкільного віку	Відсоток дітей
Високий	Вірно розуміє поняття та правильно тлумачить слова; узагальнення понять здійснює на основі виділення двох родових понять та обґрунтовує їх; прагне до перевірки власних пізнавальних можливостей у діяльності; формулює та дотримується правил діяльності та вимагає цього від інших дітей	12,2
Середній	Частково вірно розуміє поняття, що виявляється у нечіткому їх тлумаченні; співвідносить поняття за одним родовим словом, вибір якого обґрунтовує; у діяльності намагається експериментувати, відшукувати причинно-наслідкові зв'язки; намагається втілювати власні ідеї, задуми у спільну з дітьми діяльність	55,2
Низький	Не розуміє значення понять, невірно їх тлумачить або відмовляється це робити; співвіднесення понять та їх узагальнення здійснює на основі пошуку зайвих значень; у діяльності намагається представити себе та власні можливості для демонстрації себе іншим у формі імітації, підігрування (ігри-витівки); має власні задуми, ідеї, які не представляє іншим, а вся поведінка спрямована на встановлення контакту з іншими дітьми	32,2

Як бачимо, найбільша кількість дітей зі середнім рівнем сформованості вербального інтелекту (55,2%), потім слідує група старших дошкільників з низьким рівнем інтелектуальних ознак (32,2%) і дітей старшого дошкільного віку із високим рівнем сформованості найменше – лише 12,2%. Здійснимо розподіл за мірою розвитку досліджуваного феномену експериментальної та контрольної груп. Як бачимо, показники ЕГ і КГ майже не різняться.

Таблиця 2.9.

**Розподіл старших дошкільників експериментальної та контрольної груп
за рівнями сформованості у вербального інтелекту**

Вибірка дітей	Рівні сформованості вербального інтелекту дошкільників		
	Низький	Середній	Високий
ЕГ	34,2	52,9	12,5
КГ	32,3	54,5	12

Таким чином, нами було досліджено особливості становлення вербального інтелекту дітей старшого дошкільного віку. Формування інтелектуальних властивостей у цьому віковому періоді значно залежить від становлення операцій мислення, показником яких є гнучкість мислення, та розвитку мовлення у напрямку збагачення словника за рахунок зростання розуміння значень слів.

Нами було з'ясовано, що у дітей старшого дошкільного віку переважає середній рівень словникового запасу (69%), низький рівень словникового запасу є характерний для 27% досліджених старших дошкільників, натомість дітей із високим рівнем цей показник становить 4%. У старших дошкільників середній рівень словникового запасу переважає над низьким у 2,5 рази, а над високим у 17 раз. Таку особливість розуміння значення слів, можемо пояснити, що у дітей переважає наочно-образне мислення над словесним, як показало вивчення гнучкості мислення. Так, значна частина дітей старшого дошкільного віку (29%) має низький рівень його сформованості, а найбільша частина дітей 71% має середній рівень гнучкості мислення, високого рівня немає у жодної дитини (стимульний матеріал для словесного характеру). Водночас гнучкість мислення наочно-образного мислення є значно вищим, ніж словесно-логічного: у дітей старшого дошкільного віку також переважає середній рівень гнучкості мислення, проте значна частина дітей 34% характеризується високим рівнем гнучкості, а низький рівень взагалі відсутній.

Пошукова активність, зацікавленість експериментом, формулювання гіпотез також поступово формуються і знаходяться не на достатньо високому рівні. Показники пошукової активності поділяються приблизно наполовину між середнім і низьким рівнями (відповідно 49% і 51%), у показниках зацікавленості дослідниками переважають показники низького рівня над середнім значно більше (61% і 39% відповідно), натомість формулювання гіпотез, на нашу думку, має тенденцію до більш інтенсивного формування, оскільки кількість дітей із рівнями нижчого за середній і середній (відповідно 51% і 29%) значно переважають кількість дітей із низьким рівнем означеної властивості 20%. Відповідно, вихователі ЗДО приділяють недостатньо уваги щодо формування ознак вербального інтелекту.

При розподілі дітей на групи з різними рівнями сформованості досліджуваного феномену виявилось, що найбільша кількість дітей із середнім рівнем сформованості вербального інтелекту (55,2%), потім слідує група старших дошкільників із низьким рівнем (32,2%) і дітей старшого дошкільного віку із високим рівнем сформованості найменше – лише 12,2%. Показники ЕГ і КГ не мають суттєвої різниці.

2.3. Дослідження характеристик дослідницько-експериментальної діяльності дітей старшого дошкільного віку. Для вивчення характеристик дослідницько-експериментальної діяльності нами було проведено бесіду з дітьми старшого дошкільного віку й анкетування з вихователями ДНЗ. Так, результати бесіди свідчать про недостатню увагу до такої діяльності з боку педагогів й, навпаки, зацікавленість зі сторони дітей. Зокрема, на запитання до дітей «Чи ти береш участь у дослідях, які пропонує вихователь?» 82% досліджуваних зазначили, що приймали участь у дослідях, які проводили вихователі під час навчально-виховного процесу. Такі відповіді означають, що більшість дітей охоче експериментують із різними матеріалами. Крім

того, такі відповіді підтверджують наявність у дошкільному навчальному закладі експериментальної діяльності.

Для того, щоб повноцінно використовувати в освітньому процесі ЗДО дослідницьку діяльність дитина має володіти арсеналом необхідних знань, до яких належать, в першу чергу, знання про способи отримання інформації під час експериментальної діяльності. Діти переважно вказували, що більшою мірою вони отримують необхідні відомості з книжок, від вихователів, батьків, а також з телевізора. Як бачимо шляхи пошуку інформації є обмеженими для 67% дітей, інші 23 % дошкільників до переліку методів дослідження додали спостереження. На нашу думку, такі відповіді дітей вказують, що вихователі не ознайомили дітей із можливістю використання для дослідів інших шляхів отримання інформації: комп'ютера, телефону, здійснення експерименту, розмови із фахівцем та ін. Тому нами було відмічено, що діти 5 – 7 років не у повній мірі використовують для дослідів існуючі методи.

Здійснення дослідницької діяльності також передбачає наявність у дітей знань про етапи її реалізації. Так, переважна більшість дітей зазначила, що досліді включають в себе розповідь вихователя, демонстрацію досліду, обговорення його спільно із вихователем і формулювання висновку. Як бачимо, до переліку етапів не було включено таких етапів, як обрання теми дослідження, висунення гіпотез, пошук необхідної інформації й фіксації проміжних результатів, а також представлення доповіді дослідника з її обговоренням. Зокрема відсутність таких етапів було виявлено у 82 опитаних дітей, крім того 18% дошкільників не змогли взагалі пригадати, коли вони брали участь у досліді і не пригадали жодного із них. Це вказує на те, що у дітей відсутні необхідні знання щодо здійснення дослідницької діяльності. Крім того, на нашу думку, досліді в ЗДО використовують епізодично, оскільки у більшості дітей відсутні знання про повний цикл діяльності.

Відповіді дошкільників на запитання «Чи фіксуєш ти, зазвичай, свої результати під час досліду, як справжній дослідник?» були повністю

заперечливими. Діти вказували, що під час дослідницької діяльності вони лише спостерігають за вихователем, коли їм щось не зрозуміло, запитують про це у нього, а потім вони спільно із вихователем після проведення досліду узагальнюють, що саме вони бачили, чому так відбувалося з водою чи іншим матеріалом. Ніяких паперових карток чи папок вони не використовують. Коли їм щось не зрозуміло вони про це запитують вдома у батьків (коли відповідь вихователя не задовольняє їх цікавість). Всі діти без виключення надали такі відповіді. Все це вказує на *відсутність у дітей практичних навичок фіксації результатів дослідницької діяльності* і використання паперових карток під час експериментів.

Відповідаючи на запитання бесіди «Чим завершується зазвичай дослід у якому ти брав участь як дослідник?», діти зазначали, що в кінці вихователь задавав питання, а всі вони на них відповідали (90% відповідей). Було зрозуміло, що власне експериментатором у дослідженні був сам педагог, який постійно демонстрував дітям досліди, а потім з ними їх обговорював. Цілком зрозуміло, що діти не мали необхідної кількості знань і практичних навичок про підсумки дослідницької діяльності, щоб мати змогу представити доповідь та обговорити її з іншими дітьми.

Діти, надаючи відповіді на останнє запитання бесіди «Чи із задоволенням ти приймаєш участь у дослідах, коли відчуваєш себе справжнім дослідником?», всі без виключення відмітили, що залюбки приймають участь у дослідах і отримують від цього емоційну насолоду. Так вони задовольняють цікавість про навколишню дійсність і досить емоційно це переживають. В цілому можемо відмітити, що за емоційним критерієм дослідницько-експериментальна діяльність виконує для дитини роль чинника у розвитку її розумових якостей, а от за когнітивним критерієм було виявлено відсутність важливих знань і практичних навичок у дитини для здійснення такої діяльності. Все це вказує на те, що експериментальна діяльність має низький рівень її сформованості у старших дошкільників.

Проаналізуємо отримані відповіді про характеристики дослідницько-експериментальної діяльності від вихователів ДНЗ за розробленою анкетой. Так більшість вихователів сутність дослідницько-експериментальної діяльності в ДНЗ вбачають у використанні дослідів в освітньому процесі. Біля 82% педагогів зазначають, що вони використовують у власній педагогічній діяльності досліді. Однак ці респонденти, на нашу думку, використовують лише демонстрацію дослідів без залучення до цього процесу дітей. Підтвердження нашого передбачення знаходимо у відповідях вихователів ДНЗ на друге запитання розробленої нами анкети. Так, лише 36% респондентів змогли правильно встановити послідовність дослідницько-експериментальної діяльності, тобто відтворити етапи її реалізації власне дітьми.

Як бачимо, нами було отримано підтвердження відповідей дітей під час бесіди: якщо самі вихователі не знають про послідовність етапів дослідницької діяльності, то звідки їх мають знати діти. Однак педагоги зуміли дати вичерпні відповіді на запитання про те, що необхідно для здійснення дослідницько-експериментальної діяльності дітей в ЗДО: знання технології її здійснення етапів, методів, особливостей організації, зацікавленість дітей, можливостей її використання у дітей старшого дошкільного віку. Такі відповіді респондентів вказують на те, що дослідницько-експериментальна діяльність дітей цілеспрямовано не формується, оскільки існують прогалини у знаннях. Власне це і підтвердили вихователі у анкетах. Так, лише 28% педагогів зазначили, що працюють над становленням дитячої дослідницько-експериментальної діяльності. Тому, можемо зробити висновок, що вихователі ЗДО не розуміють повною мірою сутність дослідницько-експериментальної діяльності дітей і у переважній більшості зводять її до демонстрації перед дітьми старшого дошкільного віку окремих дослідів.

Третій блок анкети спрямований на з'ясування умов організації дослідницької діяльності дітей старшого дошкільного віку. Так, важливою

умовою організації вихователі вважають спеціально створений куточок у структурі предметно-розвивального середовища при чому тут вихователі розділилися: 45 % вважають, що він має бути у груповій кімнаті, а інші 55 % - у структурі середовища дошкільного закладу. Проте власне наповненість такого куточку викликала труднощі у 82% вихователів, які не змогли повністю вказати на наявність необхідних матеріалів у такому куточку чи лабораторії, не вказали необхідні прилади для нього, не виділили окремих зон. Значна кількість вихователів зазначила, що у них є окремий куточок для дослідницької діяльності, але облаштування його викликає у них складнощі. Серед умов, які мають бути створені у ЗДО для використання дослідницько-експериментальної діяльності для 5 - 7 річних дітей, вихователі називали такі: матеріально-технічна база ЗДО, необхідна інформація про таку діяльність, сприятлива атмосфера спілкування з дітьми, спеціально створений і наповнений куточок і (або) міні-лабораторія у структурі предметно-розвивального середовища, особливості педагогічної взаємодії з дітьми, використання вказаної діяльності у звичних для дітей видах активності та ін.

Отже, здійснивши аналіз відповідей вихователів на запитання анкети, ми з'ясували, що дослідницько-експериментальна діяльність дітей в освітньому процесі для педагогів є проблемним питанням. Характеристики дослідницько-експериментальної діяльності, які вивчалися нами у анкеті, не реалізуються повною мірою вихователями. У переважній більшості 82% педагогів використовують окремі дослідження у навчанні, і лише 28 % працюють на формування такої діяльності у дітей цілеспрямовано. Також близько 71 % вихователів мають серйозні прогалини у знаннях технологічного процесу методики, послідовності її етапів, необхідних матеріалів для її організації. Більше 80% фахівців не змогли вказати, які саме зони мають бути у куточку для дослідницької діяльності, як і чим його наповнювати. Серед умов організації, на які вказують вихователі є наявність необхідної інформації про дослідницьку діяльність, сприятлива атмосфера спілкування з дітьми,

спеціально-створений і наповнений куточок і (або) міні-лабораторія у структурі предметно-розвивального середовища закладу, особливості педагогічної взаємодії з дітьми, використання дослідницької діяльності у звичних для дітей видах діяльності.

Таким чином, дослідницько-експериментальна діяльність дітей старшого дошкільного віку виконує роль чинника у розвитку їх розумових якостей лише за емоційним критерієм, оскільки діти люблять брати участь у досліджах. Однак у них було виявлено відсутність важливих технологічних знань і практичних навичок для здійснення такої діяльності, а тому за когнітивним критерієм вона не сприяє розумовому становленню особистості дитини, а це означає що дослідницько-експериментальна діяльність має низький рівень її сформованості у старших дошкільників. Характеристиками дослідницької діяльності є її технологія, умови організації, пізнавальна спрямованість і необхідність цілеспрямованого формування у дітей старшого дошкільного віку не реалізуються повною мірою вихователями. Більшість 82% педагогів використовують окремі дослідження у навчанні, і лише 28 % працюють на формування такої діяльності у дітей цілеспрямовано. 71 % вихователів мають серйозні прогалини у знаннях технологічного процесу методики, послідовності її етапів, необхідних матеріалів для її організації. Серед умов організації, на план виступають сприятлива атмосфера спілкування з дітьми, наповнений куточок чи міні-лабораторія у структурі предметно-розвивального середовища закладу, особливості педагогічної взаємодії з дітьми, використання дослідницької діяльності у звичних для дітей видах діяльності.

Висновки до розділу 2

Формування вербального інтелекту у цьому віковому періоді значно залежить від становлення операцій мислення, показником яких є гнучкість мислення, та розвитку мовлення у напрямку збагачення словника за рахунок зростання розуміння значень слів. У дітей старших дошкільників переважає середній рівень словникового запасу (69%), а низький рівень словникового запасу є характерним для 27% дітей, натомість дошкільників із високим рівнем лише 4%. Як було з'ясовано, у дітей переважає наочно-образне мислення над словесним, на що вказує гнучкість мислення словесного характеру.

Пошукова активність, зацікавленість експериментами, здатність до формулювання гіпотез поведінкового критерію досліджуваного феномену знаходяться не на високому рівні. У процесі констатувального експерименту нами було здійснено розподіл старших дошкільників за мірою розвиненості у них показників вербального інтелекту. Виявилось, що найбільша кількість дітей із середнім рівнем сформованості (55,2%), потім слідує група старших дошкільників із низьким рівнем (32,2%) і дітей старшого дошкільного віку із високим рівнем сформованості найменше – лише 12,2%. Відповідно, вихователі ЗДО приділяють недостатньо уваги формуванню цього феномену.

Дослідницька діяльність характеризується низьким рівнем у старших дошкільників. Більшість 82% педагогів використовують окремі дослід у навчанні, і лише 28 % працюють на формування такої діяльності у дітей цілеспрямовано. 71 % вихователів мають серйозні прогалини у знаннях технологічного процесу методики, послідовності її етапів, необхідних матеріалів для її організації.

Серед умов організації, на план виступають сприятлива атмосфера спілкування з дітьми, наповнений куточок чи міні-лабораторія у структурі предметно-розвивального середовища закладу, особливості педагогічної взаємодії з дітьми, використання дослідницької діяльності у звичних для дітей видах діяльності.

РОЗДІЛ 3. ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Обґрунтування принципів та педагогічних умов оптимізації розвитку вербального інтелекту дітей старшого дошкільного віку у дослідницькій діяльності. *Мета формувальної частини педагогічного експерименту* полягала в обґрунтуванні та експериментальній перевірці принципів і педагогічних умов організації розвитку вербального інтелекту старших дошкільників у дослідницькій діяльності, що обумовило реалізацію таких завдань:

1. Обґрунтувати принципи та педагогічні умови організації формування словесної здатності дітей старшого дошкільного віку у дослідницько-експериментальній діяльності.
2. Створити систему роботи з формування вербального інтелекту старших дошкільників у експериментальній діяльності.
3. Реалізувати основні положення системи роботи з виховання властивостей вербального інтелекту у дослідницькій діяльності.
4. Експериментально перевірити ефективність системи роботи з виховання складових інтелекту дітей.

Окреслені дослідницькі завдання передбачали таку логіку проведення: обґрунтування принципів і педагогічних умов організації експериментальної діяльності старших дошкільників та створення моделі розвитку властивостей вербального інтелекту особистості дитини; створення системи роботи формування розумових ознак старших дошкільників у експериментальній діяльності; з реалізація вихователем у практичній діяльності системи роботи щодо формування словесних здібностей особистості старшого дошкільника; з'ясування ефективності здійсненої роботи у порівнянні з результатами

констатувального експерименту. Технологію навчально-експериментальної діяльності (О. Савенков) було розроблено колективом авторів під керівництвом О. Савенкова. Його методика і була основою для створення моделі формування розумових якостей старших дошкільників у дослідницько-експериментальній діяльності [48]; [49]; [50].

Будь-яка система роботи ґрунтується на конкретних принципах, які визначають її ефективність та мету. Зокрема *мета* полягає у формуванні розумових якостей старших дошкільників у дослідницько-експериментальній діяльності. Висхідними положеннями моделі стали принцип гуманізації стосунків між учасниками взаємодії, принцип активності суб'єктів освітнього процесу, принцип самостійності пошуку інформації, принцип індивідуального підходу, принцип особистісно-діяльнісного підходу.

Так, принцип гуманізації стосунків між учасниками взаємодії передбачає взаємоповагу один до одного, культуру спілкування та поведінки, сприятливу морально-психологічну атмосферу, повага до особистості. На цьому положенні неодноразово наголошували Т. Поніманська, О. Коноко, Т. Піроженко, С. Ладивір, Л. Проколієнко та ін. Принцип активності полягає у дієвій позиції учасників, їх зустрічній активності, у мотивах і прагненні до саморозвитку й вдосконалення власної особистості. На цьому положенні у різний час акцентували увагу Л. Виготський, Л. Божович, О. Леонт'єв, О. Запорожець, С. Рубінштейн, С. Максименко, Г. Костюк, Т. Маркова та ін.

Наступний принцип – принцип самостійності пошуку інформації полягає у виробленні практичних навичок самостійного пошуку матеріалу, оперування ним, вдосконалення пізнавальної діяльності й власної особистості. Це положення відстоювали у різний час Д. Ельконін, П. Блонський, М. Холодна, Н. Виноградова, З. Борисова та ін. Наступний принцип – принцип індивідуального підходу передбачає отримання тієї допомоги підростаючою особистістю, якої саме вона потребує, це увага до її індивідуальних рис поведінки, до мотивів діяльності тощо. На важливості цього положення наголошували у різний час І. Бех, О. Савенков,

В. Кузьменко, Н. Гавриш та ін. Заключним принципом системи є принцип особистіно-діяльнісного підходу, який передбачає формування особистості у діяльності і становлення діяльності завдяки зусиллям особистості. Це положення є основою сучасної психолого-педагогічної науки, на якому постійно акцентують увагу О. Богуш, Г. Беленька, Н. Гавриш, О. Кононко та ін.

На основі принципів, покладених в основу системи роботи з формування розумових якостей старших дошкільників у дослідницько-експериментальній діяльності, а також на основі констатувального експерименту було визначено педагогічні умови її організації. Зокрема ними стали *особливості спілкування вихователя із дітьми старшого дошкільного віку як основа ефективної пізнавальної діяльності, створення предметно-розвивального середовища для здійснення дослідницької діяльності, компетентнісний підхід до становлення особистості старшого дошкільника.*

Взаємодія вихователя із старшими дошкільниками у будь-якій діяльності відбувається через спілкування. Р. Павелків відмітив, що у спілкуванні між педагогом і дітьми атмосфера дружнього взаєморозуміння відіграє важливу роль, оскільки у дошкільників виникають позитивні емоції, впевненість у собі, усвідомлення необхідності співробітництва у колективній спільній діяльності. Одним із чинників виникнення доброзичливої атмосфери є ставлення дітей до педагога, яке є відображенням ставлення вихователя до них самих. Так, автор вказав на три види такого ставлення: заохочувальне ставлення, формально-вимогливе ставлення, непослідовний тип ставлення. Зокрема у першому типі передбачається увага і піклування, активне використання у спілкуванні позитивних оцінок і вимог, які підбадьорюють дитину. За формально-вимогливим ставленням часто спостерігаються осудливі висловлювання, негативні оцінки, емоційно-нейтральне спілкування. Для непослідовного ставлення вихователя до дітей характерні

непослідовність у висловлюваннях, відсутністю контролю за вказівками, неврівноваженість емоційних проявів [46].

Взаємодія вихователя із дошкільниками проявляється у педагогічному спілкуванні, що має бути ефективним засобом в освітньо-виховному процесі. Так, О. Кононко визначає педагогічне спілкування як професійне спілкування вихователя з дошкільниками, метою якого є конструктивний і позитивний психологічний клімат. За наявності доброзичливої атмосфери, сприятливого клімату у дітей з'являється довіра до вихователя, радість від стосунків із ним, позитивна емоційна налаштованість на спільну діяльність, виникають позитивні емоції. І, навпаки, за відсутності позитивного психологічного клімату спостерігаються протилежні тенденції і почуття в дошкільнят.

У процесі педагогічного спілкування вихователі вдаються до різних його стилів, які були виділені на основі восьми особистісних параметрів (схильності до лідерства, впевненості, вимогливості до інших, негативізму, покірності, залежності, доступності зовнішнім впливам, чуйності): *довірчо-діалогічний, альтруїстичний, конформний, пасивно-індиферентний, рефлексивно-маніпулятивний, авторитарно-монологічний, конфліктний* [26]. У цій типології стилів спілкування більш оптимальними є довірчо-діалогічний й альтруїстичний. Звертаємо увагу що досить поширеною типологією стилів спілкування є типологія К. Левіна, що виділяє три основні стилі: авторитарний, ліберальний і демократичний. Науковець підкреслює також їх важливість у формуванні психологічного клімату.

До стилю педагогічного спілкування вихователя з дошкільниками існує ряд вимог, серед яких: його налаштованість до поваги гідності дітей; відмовлятися авторитарного спілкування; створювати умови для рівності позицій у спілкуванні з дітьми; використовувати внутрішній потенціал і досвід окремо взятого малюка; уміти стримувати власні емоції та почуття; відчувати і приймати емоційний настрій групи і кожної дитини; володіти механізмом емпатії; демонструвати дітям повагу та довіру; усвідомлювати

проблеми своїх вихованців; знати свої сильні та слабкі сторони на основі самоаналізу; виявляти поблажливість, терпіння, почуття гумору, чуйність; готовність погоджуватися з думкою іншого [56]. Дотримання цих вимог у мікросередовищі дошкільного навчального закладу, на думку Н. Скрипник, сприятиме формуванню у дошкільника його вербального інтелекту, що впливатиме на розвиток індивідуальності дитини.

Відсутність або недостатність доброзичливості, уваги, духовної щедрості, педагогічного такту негативно впливає на вихованців: діти втрачають ініціативу, самостійність, відчують брак підтримки тощо. С. Кулачківська вказує, що серед функцій, які реалізуються у педагогічному спілкуванні найбільш важливою є емоційна функція, оскільки саме завдяки їй виникають особистісні контакти дитини з дорослим, які ґрунтуються на довірі, а також важливу роль для дошкільників відіграє емоційно забарвлене звернення до них дорослого, зокрема вихователя. Спілкування з дорослими для дитини – це єдиний контекст де вона засвоює те, що було набуто людьми раніше. У процесі спілкування дорослий, звертаючись до дітей та відгукуючись на їх запити, надає їм можливість відчути безпечність, радість взаєморозуміння, незрівнянне задоволення від співпереживання, спів падання власних оцінок із поглядами мудрого наставника – дорослого. Педагог своїм схваленням підкріплює успішні дії вихованців, сприяє їх закріпленню, а зауваження – негативний знак, який призводить до того, що небажана дія гальмується [44].

П. Єршов підкреслив той факт, що спілкування вихователя з дітьми базується не лише на тому, щоб збагатити свідомість вихованців певними установками, мотивами, надати їм необхідну інформацію, але й на тому, щоб викликати у дитини співтворчість, ініціативу. Так, під впливом спілкування з дорослим у дитини починає формуватися активна позиція в навколишньому світі, яка виявляється у високому рівні ініціативності, яскравій емоційності, допитливості по відношенню до людей, предметного світу, а також до самої себе. У спілкуванні розкривається «суб'єкт – суб'єктна взаємодія», яка

дозволяє бачити особистість, партнера у діяльності, виявляти у згоду, співчуття, спільні дії тощо. Отже, дорослий має підтримувати зусилля дитини, його ініціативу ставлячись до нього як до рівноправного партнера у спілкуванні [18], [36].

Як бачимо, П. Єршов, О. Кравцова, О. Кононко, С. Кулачківська, Н. Скрипнік, Р. Павелків, Л. Проколієнко та ін. акцентують увагу на особливих вимогах до процесу педагогічного спілкування вихователя з дітьми старшого дошкільного віку: емоційності, підтримці ініціативи дітей, довірі до них, партнерському ставленні до особистості співрозмовника, його особистісних якостей, виявленні зустрічної активності під час взаємодії. Всі ці елементи виявляються у створенні психологічного клімату, доброзичливої атмосфери у дитячому колективі, під час спільної діяльності. Відповідно, спілкування між вихователем і дітьми старшого дошкільного віку, основою якого є «суб'єкт – суб'єктна» взаємодія є педагогічною умовою розвитку у дитини вербального інтелекту.

Створення предметно-розвивального середовища в ЗДО для здійснення експериментальної діяльності є наступною педагогічною умовою виховання вербального інтелекту. Воно розуміється як процес опосередкованого керівництва вихователем дитячої діяльності. Це має бути педагогічно виважене облаштування, що спонукає дитину до заняття різними видами діяльності, приваблює, зацікавлює, надає руху уяві й фантазії [40, с. 15].

Т. Поніманська зазначає, що нині це вагомий засіб виховання дітей, який поєднує у собі різні характеристики й компоненти, зовнішні і внутрішні чинники, які сприяють різнобічному розвитку особистості в умовах ЗДО. Крім того все назване має бути приведені у відповідність до віку малюків [44, с. 401]. Н. Гавриш, О. Олійник зазначають, що найбільш поширений спосіб створення розвивального предметного середовища – це поділ на окремі частини території групової кімнати. Зокрема куточок самостійної художньої діяльності (різні зображувальні матеріали, аркуші паперу), куточок

усамітнення (ширма, стілець, іграшка, якій можна довірити власні переживання та ін.) [14, с. 10].

С. Новосьолова зазначає, що у відповідності до вимог предметне середовище має: бути системним, що відповідає освітній меті; ініціювати діяльність дитини; враховувати специфіку вікового розвитку дитини, тобто специфіку як провідної діяльності, так і іншої, що виникає і розвивається до старшого дошкільного віку, тобто забезпечувати перехід дитини до наступного етапу розвитку; забезпечувати можливість взаємодії дітей між собою і дорослими, що сприяє формуванню в них навичок колективної роботи [36]. На даний час пропонується орієнтовний перелік осередків та їх наповнення у приміщенні групових кімнат 6 (7) річних дітей.

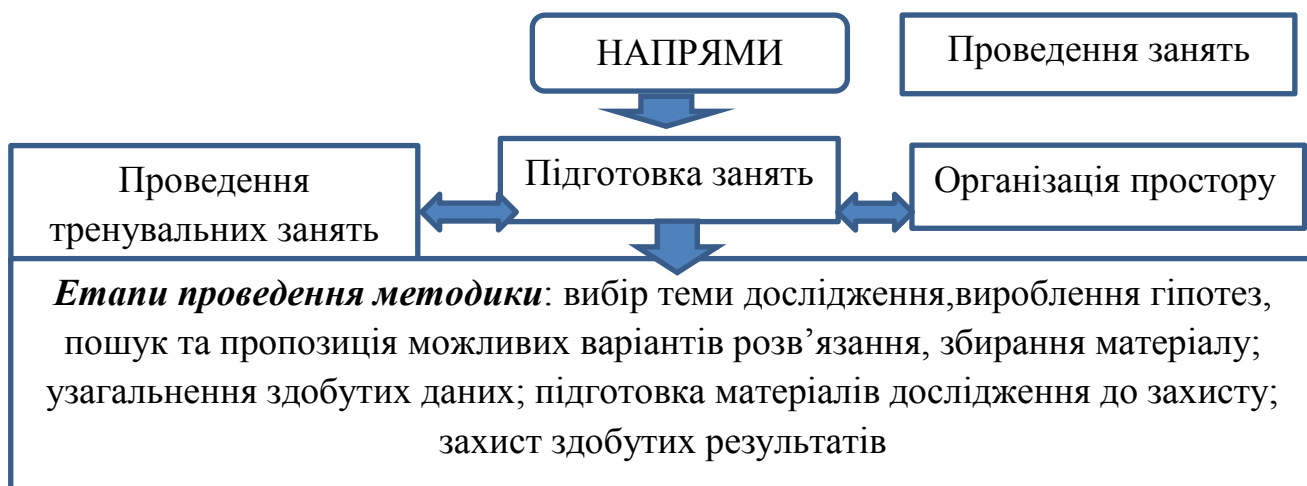
Отже, у нашому дослідженні щодо розвитку вербального інтелекту необхідною педагогічною вимогою для оптимізації дослідницької діяльності є створення педагогами розвивальних умов для реалізації поставлених завдань. При цьому увага має бути зосереджена на наповненість відповідними матеріалами міні-лабораторії, в куточку образотворчості. Освітньо-виховний процес передбачає у наявність компетентності дошкільника, що наступною педагогічною умовою розвитку вербального інтелекту у експериментальній діяльності. Це готовність до взаємодії у спільноті серед ровесників, з дорослими, це зорієнтованість малюка на набуття досвіду та його використання у звичних для себе формах активності [29, с. 237]. Ця властивість дитини 5 - 7 років розуміється переважно як досвідченість у певній життєвій сфері. Це надбання особистості в інтелектуальній сфері, зокрема розвинений вербальний інтелект, що дозволяє набувати знання. Це можливості малюка для якісної продуктивної діяльності [58]. Про компетенцію йдеться, коли слід визначити освітній результат, що виявляється в підготовленості до певної діяльності. Компетенція [59] формується, розвивається, збагачується, розширюється ґрунтуючись на початковому рівні.

Компетенція 6(7) річної дитини – це набутий суб'єктивним досвід, який має особистісний зміст під час використання у різних видах дитячої діяльності в процесі вирішення безлічі життєво значущих проблем [2]. Саме зорієнтованість на формування компетентності дошкільника є педагогічною умовою здійснення дослідницької діяльності.

Педагогічні умови передбачають напрямки за якими здійснюються відповідні впливи, зокрема такими напрямами були: проведення тренувальних фронтальних занять, підготовка й організація занять, організація простору, проведення занять, самостійна навчально-дослідна діяльність. Етапи методики є: вибір теми дослідження, вироблення гіпотез, пошук та пропозиція можливих варіантів розв'язання, збирання матеріалу; узагальнення здобутих даних; підготовка матеріалів дослідження до захисту; захист здобутих результатів.

Модель формування вербального інтелекту старшого дошкільника у експериментальній діяльності

розумової активності старших дошкільників у дослідницькій діяльності (*мета*): принцип гуманізації стосунків між учасниками взаємодії, принцип активності суб'єктів освітнього процесу, принцип самостійного пошуку інформації, принцип індивідуального підходу, принцип особистісно-діяльнісного підходу. Педагогічними умовами організації моделі є: особливості спілкування вихователя із дітьми старшого дошкільного віку як основа ефективної пізнавальної діяльності, створення предметно-розвивального середовища для здійснення дослідницької діяльності, компетентнісний підхід до становлення особистості старшого дошкільника.

Напрями за якими здійснюються відповідні впливи: проведення тренувальних фронтальних занять, підготовка й організація занять, організація простору, проведення занять, самостійна навчально-дослідна діяльність. Етапи проведення методики: вибір теми дослідження, вироблення гіпотез, пошук та пропозиція можливих варіантів розв'язання, збирання матеріалу; узагальнення здобутих даних; підготовка матеріалів дослідження до захисту; захист здобутих результатів. Очікуваний результат: розвиток розумових якостей особистості старшого дошкільника.

3.2. Методика формувального експерименту.

Програма розвитку вербального інтелекту дітей старшого дошкільного віку включала в себе декілька напрямів: робота з вихователями щодо з'ясування сутності дослідно-експериментальної діяльності; фронтальні заняття зі старшими дошкільниками по ознайомленню їх із навчально-дослідницькою діяльністю; самостійна навчально-пізнавальна діяльність старших дошкільників у звичних видах діяльності; організація предметно-розвивального середовища; забезпечення засобами навчально-дослідної діяльності старших дошкільників.

Для створення програми формувального експерименту нами було використано наукові та науково-методичні джерела з рекомендаціями та описом дослідницько-експериментальної діяльності [1]; [4]; [5]; [10]; [19]; [23]; [24]; [30]; [34]; [35]; [45]; [51]; [60]; [61]; [63].

Перший напрям роботи передбачав ознайомлення вихователів із методикою навчально-дослідної діяльності. З цією метою було проведено консультацію для вихователів «Навчально-дослідна діяльність дошкільників та її характеристики», лекцію «Технологія навчально-дослідної діяльності», бесіда «Засоби організації навчально-дослідної діяльності».

Другий напрям програми робота з організації предметно-розвивального середовища для навчально-дослідної діяльності: складання переліку необхідних матеріалів, приладів і засобів міні-лабораторії; діагностика міні-лабораторії навчально-дослідної діяльності у предметного середовищі групи; наповнення навчально-дослідної міні-лабораторії необхідними матеріалами, засобами, приладами.

Третій напрям передбачав проведення тренувальних занять із дітьми старшого дошкільного віку та впровадження самостійної навчально-дослідної діяльності. Підготовка і проведення трьох фронтальних занять з метою демонстрації технології навчально-дослідної діяльності у звичні види діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до першого напрямку роботи було проведено консультацію щодо сутності навчально-дослідної діяльності дошкільників. Мета консультації ознайомлення вихователів із ключовими моментами методики навчально-дослідної діяльності в ДНЗ. Програма консультації включала такі питання: сутність навчально-дослідної діяльності; види дослідів, які використовуються в ДНЗ; етапи методики навчально-дослідної діяльності за О. Савенковим. Метою лекції «Технологія навчально-дослідної діяльності» було розкриття технологічного аспекту виконання навчально-дослідної діяльності дітьми в ДНЗ. Її зміст містив у собі такі ключові моменти: етапи навчальних досліджень, підготовка та організація заняття (картки методів і картки ймовірних тем дослідження); організація простору; правила роботи педагогів з маленькими дослідниками. Мета бесіди полягала у з'ясуванні необхідності використання дітьми різних карток під час дослідницької діяльності. Зміст бесіди включав пояснення: призначення карток методів дослідження, необхідності карток тем дослідження, а також їх виготовлення; картки запису символічної інформації.

Другий напрям передбачав здійснення роботи у міні-лабораторії. Метою цієї діяльності було здійснення роботи по впорядкуванню й наповненню предметів у міні-лабораторії. Нами було з'ясовано, що тут мають бути: прилади (мікроскоп, ваги, сантиметр, лупа, біноклі, лінійки тощо); ємності: банки, пляшки, склянки, формочки, мірки і т.д.; матеріали (різноманітний природний матеріал та «непридатний матеріал»); неструктуровані матеріали (пісок, листя, вода, тощо). Упродовж кількох тижнів міні лабораторія наповнювалася відповідними елементами. Окрім зазначених також виготовлялися картки тем і методів у достатній кількості, а також розпочалося формування папок дослідників і паперу для нотаток, чого мало бути у достатній для дітей кількості. Наповненість міні-лабораторії оцінювалася нами на добре. Також у міні-лабораторії проводилася робота щодо виділення певних зон щодо постійної виставки, для приладів, для

виращування рослин, для зберігання матеріалів, для проведення дослідів. Коли ця робота була завершена перейшли плавно до третього напрямку.

Мета третього напрямку полягала у набутті дітьми теоретичних знань і практичних вмінь здійснювати навчально-дослідну діяльність. Так, на початку цього процесу намагалися ознайомити дітей із етапами розв'язання задачі та методами пошуку інформації, узагальнення інформації та підготовка доповіді. Три фронтальних заняттях, де у спільній дослідній діяльності виконували дослідження за такими темами «Їжачок», «Кролик», «Дерево».

Наступним етапом було здійснення старшими дошкільниками самостійної навчально-дослідної інформації. Нами було проведено за півроку 7 навчально-дослідних занять. Такі заняття проводилися по підгрупах у яких було по 11 – 12 дітей. Заняття проводилися раз на два тижні. Програмовий зміст занять включав у себе теми дослідження; методи дослідження, етапи навчально-дослідної діяльності, доповідь дитини про отримані результати.

Програма навчально-дослідної діяльності.

Варіант тем для досліджень 1. Велосипед, годинник, блузка, рюкзак, морква, поросятко, айстра, окуляри, зайчик, автомобіль, метелик, листочки з дерев, чорнобривець.

Варіант тем для досліджень 2. Телефон, горобчик, трамвай, туфлі, стіл, штани, гаманець, вишиванка, пляшка, килим, вода, пісок, скло.

Місце проведення: групова кімната.

Мета: самостійно вибрати тему для дослідження, збирати про неї інформацію, узагальнювати, доповідати про результати.

Дотримуватися етапів роботи: вибір теми, вироблення гіпотез, пропонувати можливі варіанти рішення, збирання матеріалу, узагальнення інформації, підготовка доповіді, повідомлення доповіді.

Вчитися ототожнювати зображення на картці із методом, вчитися занотовувати символічну інформацію.

Використовувати картки із символічними зображеннями методів отримання інформації для складання плану дослідження: поміркуй самостійно, запитати в іншої людини, подивитися по телевізору, отримати інформацію з комп'ютера, поспостерігати, провести експеримент, зв'язатися із фахівцями.

Доповісти інформацію.

Варіант тем для досліджень 3. Папір, корова, човен, черепаха, лід, відро, буряк, сумка, мило, спідниця, фломастер, стілець, вогонь.

Місце проведення: групова кімната.

Мета: самостійно вибрати тему для дослідження, збирати про неї інформацію, узагальнювати, доповідати про результати.

Дотримуватися етапів роботи: вибір теми, вироблення гіпотез, пропонувати можливі варіанти рішення, збирання матеріалу, узагальнення інформації, підготовка доповіді, повідомлення доповіді.

Вчитися ототожнювати зображення на картці із методом, вчитися занотовувати символічну інформацію.

Використовувати картки із символічними зображеннями методів отримання інформації для складання плану дослідження: поміркуй самостійно, запитати в іншої людини, подивитися по телевізору, отримати інформацію з комп'ютера, поспостерігати, провести експеримент, зв'язатися із фахівцями.

Варіант тем для досліджень 4. Дощ, полуниця, кіт, троянда, курочка, іній, вітер, бджола, кавун, ціпок, намет, намисто.

Місце проведення: групова кімната або міні-лабораторія.

Мета: самостійно обирати тему для дослідження, збирати про неї інформацію, узагальнювати, доповідати про результати.

Дотримуватися етапів роботи: вибір теми, вироблення гіпотез, пропонувати можливі варіанти рішення, збирання матеріалу, узагальнення інформації, підготовка доповіді, повідомлення доповіді.

Вчитися ототожнювати зображення на картці із методом, вчитися занотовувати символічну інформацію.

Використовувати картки із символічними зображеннями методів отримання інформації для складання плану дослідження: поміркуй самостійно, запитати в іншої людини, подивитися по телевізору, отримати інформацію з комп'ютера, поспостерігати, провести експеримент, зв'язатися із фахівцями.

Варіант тем для досліджень 5. Грім, яблуко, поїзд, банан, самокат, планшет, голуб, лижі, костюм, навушники, капелюх, літак.

Місце проведення: групова кімната або міні-лабораторія.

Мета: самостійно обирати тему дослідження, збирати про неї інформацію, експериментувати, узагальнювати, доповідати про результати.

Варіант тем для дослідження 8.

Мета самостійно обрати тему для дослідження, збирати про неї інформацію, експериментувати, узагальнювати, доповідати результати.

Дотримуватися етапів роботи: вибір теми, вироблення гіпотез, пропонувати можливі варіанти рішення, збирання матеріалу, узагальнення інформації, підготовка доповіді, повідомлення доповіді.

Вчитися ототожнювати зображення на картці із методом, вчитися занотовувати символічну інформацію.

Використовувати картки із символічними зображеннями методів отримання інформації для складання плану дослідження: поміркуй самостійно, запитати в іншої людини, подивитися по телевізору, отримати інформацію з комп'ютера, поспостерігати, провести експеримент, зв'язатися із фахівцями.

Варіант тем для досліджень 6. Моторний човен, скутер, ковзани, груша, сережки, кінь, журавель, скейт, гриб, козак, кубик-рубика.

Місце проведення: групова кімната, міні-лабораторія, або провести дома.

Мета: самостійно вибрати тему для дослідження, збирати про неї інформацію, узагальнювати та доповідати про результати.

Дотримуватися етапів роботи: вибір теми, вироблення гіпотез, пропонувати можливі варіанти рішення, збирання матеріалу, узагальнення інформації, підготовка доповіді, повідомлення доповіді.

Вчитися ототожнювати зображення на картці із методом, вчитися занотовувати символічну інформацію.

Використовувати картки із символічними зображеннями методів отримання інформації для складання плану дослідження: поміркуй самостійно, запитати в іншої людини, подивитися по телевізору, отримати інформацію з комп'ютера, поспостерігати, провести експеримент, зв'язатися із фахівцями.

Варіант тем для досліджень 7. Бенгальський вогник, зачіска, різдвяний віночок, сніжинка, ялинкова іграшка, гірлянда, пароплав, вудочка, армія, снігопад.

Місце проведення: групова кімната, міні-лабораторія, або провести дома.

Мета: самостійно вибрати тему для дослідження, збирати про неї інформацію, узагальнювати та доповідати про результати.

Дотримуватися етапів роботи: вибір теми, вироблення гіпотез, пропонувати можливі варіанти рішення, збирання матеріалу, узагальнення інформації, підготовка доповіді, повідомлення доповіді.

Вчитися ототожнювати зображення на картці із методом, вчитися занотовувати символічну інформацію.

Використовувати картки із символічними зображеннями методів отримання інформації для складання плану дослідження: поміркуй самостійно, запитати в іншої людини, подивитися по телевізору, отримати інформацію з комп'ютера, поспостерігати, провести експеримент, зв'язатися із фахівцями.

Проведення програмових занять завершилося, потрібно продовжувати обирати дітям на вибір теми для становлення самостійної навчально-дослідної діяльності.

Таким чином, програма експерименту включала три напрямки роботи: опанування технологією навчально-дослідної діяльності вихователем; наповнення міні-лабораторії відповідними матеріалами та зонування її простору; ознайомлення дітей із особливостями проведення досліджень та засвоєння ними процесуального аспекту. Зміст програми був розрахований на формування практичних вмінь і навичок експериментальної з метою розвитку вербального інтелекту особистості.

3.3. Визначення ефективності проведеної роботи з оптимізації розвитку вербального інтелекту особистості старшого дошкільника у експериментальній діяльності.

Після проведення формувальної частини експерименту нами було проведено порівняльний аналіз змін у сформованості досліджуваного феномену за його показниками у старших дошкільників. Розглянемо для початку особливості словникового запасу старших дошкільників на початку і в кінці педагогічного впливу. Результати представлено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.1

Особливості словникового запасу старших дошкільників у експерименті

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки досліджуваних	Показники словникового запасу до експериментального впливу			Показники словникового запасу після експериментального впливу		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	4	68	28	20	72	8
Контр. група	4	68	28	20	76	4

Таблиця 3.1 містить у собі три основні колонки: показники та рівні ЕГ, показники словникового запасу за рівнями (високий, середній, низький) до початку проведення формувального експерименту і після проведення формувального експерименту. Показники словникового запасу представлені у відсотках. Порівнюючи показники до і після виховних впливів у експериментальній групі, бачимо, що вони зазнали змін: у 20 % дітей словниковий запас характеризується як високий рівень (до експериментального впливу такі показники мали 4 % дошкільників); також збільшилася кількість старших дошкільників із показниками середнього рівня словникового запасу 72%, а до початку експерименту цей показник становив 68% (різниця складає 4%); стало менше дітей у яких запас словника був на низькому рівні сформованості (8% стало, а було 28%).

У контрольній групі також відбулися зміни: зросли відсотки у групі дітей з середнім рівнем словникового запасу на 4%, а у групі досліджуваних

із низькою мірою словникового запасу, навпаки, показник зменшився. Позитивна динаміка становить 4%. Такі зміни у КГ не є суттєвими. Як бачимо, після експерименту в ЕГ відбулося суттєве збільшення кількості дітей з показниками високого і середнього рівнів словникового запасу на 20 %, і, відповідно, зменшилася кількість дітей із низьким словниковим запасом на 20%. Динаміка становить + 20%. Отже, можемо зробити висновок, що у ЕГ при дотриманні педагогічних умов дослідницької діяльності спостерігаються суттєві зрушення у формуванні словникового запасу у дітей старшого дошкільного віку.

Проаналізуємо показники, які вказують на особливості формування гнучкості мислення у старших дошкільників, які представлено у таблиці 3.2. Вона містить у собі три основні колонки: показники та рівні ЕГ, показники рівня гнучкості за рівнями (дуже високий, високий, середній, низький) до і після формувального експерименту, Показники представлені у відсотках.

Таблиця 3.2

Особливості гнучкості мислення старших дошкільників у експерименті

Показники та рівні ЕГ	Гнучкість мислення до експериментального впливу				Гнучкість мислення після експериментального впливу			
	Дуже високий	високий	середній	низький	Дуже високий	високий	середній	низький
Експ. група тест А	0	0	72	28		24	64	12
Контр. гр. тест А	0	0	72	28		4	60	12
Експ. група тест В	16	20	64	0	26	34	40	0
Контр. гр. тест В	16	20	64	0	16	24	60	0

Розглянемо спочатку показники за формою А, що вказують на словесно-логічне мислення. Так, бачимо що вони зазнали змін: з'явилися діти із високим рівнем гнучкості, а до експериментального впливу таких не було. Відсоток таких досліджуваних складає показник 24%. Старших дошкільників із середнім рівнем розвитку гнучкості мислення трішки зменшилося із 72% до 64%. Також дітей із низьким рівнем гнучкості мислення стало менше із 28% до 12%. Позитивні зрушення в цілому по ЕГ 38%. Динаміка показників у КГ +4% , що вказує на його малу значущість. Відповідно можемо вказати, що гнучкість мислення зростає у контексті експериментальної діяльності.

Також зазнали змін у сторону покращення і показники гнучкості наочно дійового мислення. Так, з'явилися діти із дуже високим рівнем розвитку +10%, досліджуваних із високим рівнем збільшилося із 20% до 34%, а старших дошкільників середнього рівня зменшилося на 24 %. В цілому покращення якості операційної складової гнучкості словесного мислення становить 36 %. Динаміка у КГ незначна: +4%, саме на таке значення зростає показник високого рівня розвитку гнучкості мислення старших дошкільників. Як бачимо, у процесі експериментального впливу наявна позитивна динаміка у зростанні гнучкості мислення, разом із словниковим запасом, можемо прогнозувати, що будуть позитивні зрушення і на особистісному рівні властивостей допитливості, ініціативності й креативності.

Розглянемо показники креативності у експериментальній групі до і після експериментального впливу, які представлені у таблиці 3.3, яка містить чотири колонки із показниками високого, середнього, нижчого за середній, і низького рівнів, які показують динаміку креативності у здійсненні експериментального впливу за рахунок дотримання педагогічних умов реалізації дослідницько-експериментальної діяльності.

Таблиця 3.3

Особливості продукування гіпотез у старших дошкільників в експерименті

Показники та рівні ЕГ і КГ	Продукування гіпотез до експериментального впливу				Продукування гіпотез після експериментального впливу			
	високий	середній	нижче за середній	низький	високий	середній	нижче за середній	низький
Експ. група	0	32	48	20	12	36	46	16
Контр. гр.	0	32	48	20	0	36	48	16

Простежмо зміни, які відбулися. Так, відмітимо, що з'явилися діти старшого дошкільного віку у яких наявний високий рівень даної властивості 12 %, до експерименту таких дітей не було. Дещо збільшилася кількість дітей із середнім рівнем розумової ознаки на 4 % і зараз цей рівень є характерним для 36% дошкільників. Наявна також і динаміка у показниках нижчих за середній рівень у сторону зменшення. Таких досліджуваних після експериментального впливу стало 46%, а було 48%. Тенденції до зниження є характерними для показників низького рівня цієї здатності: дітей із відповідним рівнем стало 16%, а було 20 %.

У контрольній групі також відбулися зміни: зросли відсотки у групі дітей з середнім рівнем поведінкової ознаки на 4%, а у групі досліджуваних із рівнем нижчим за середній, навпаки, показник не змінився. Зазнав змін показник групи досліджуваних із низьким рівнем здатності: зменшився на 4%. Як бачимо, динаміка у КГ не суттєва, а у ЕГ позитивна динаміка становить 16%. Можемо зазначити, що для продукування гіпотез спостерігається підвищення рівня сформованості у дітей старшого

дошкільного віку під час дотримання педагогічних умов здійснення дослідницької діяльності у ході формувального експерименту.

Розглянемо динаміку показників пошукової активності. Таблиця 3.4. містить три колонки, де розміщені показники високого, середнього і низького рівнів ознаки і вказують на її динаміку після експериментального впливу у дітей старшого дошкільного віку.

Таблиця 3.4

Особливості динаміки пошукової активності старших дошкільників у експерименті

Показники та рівні ЕГ	Показники пошукової активності до експериментального впливу			Показники пошукової активності після експериментального впливу		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	0	52	48	20	60	20
Контр. група	0	52	48	4	60	16

Так, як бачимо із табл. 3.4. існує позитивна динаміка показників пошукової активності після експерименту. Зокрема, з'явилися досліджувані із високими показниками цієї розумової ознаки, відсоток таких дітей 20%, до експерименту дошкільники із таким показниками не спостерігалися. Також позитивна динаміка спостерігається і у показниках середнього рівня розвитку: відсоток старших дошкільників із середнім рівнем цієї якості становить 60 %, що на 8% більше, ніж до експериментального впливу. Натомість відсоток дітей із низьким рівнем розумової ознаки знизився і становить 24 %.

У контрольній групі також відбулися зміни: зріс відсоток дітей із високим рівнем пошукової активності на 4%, а старших дошкільників із низькою мірою, навпаки, показник зменшився на 4%. Відсоток дітей із середнім рівнем допитливості змін не зазнав. Відповідно, позитивна динаміка становить 4%. Такі зміни у КГ не є суттєвими. Натомість динаміка

показників ЕГ (+24%) вказує що в процесі дослідницької діяльності відбувся більш інтенсивний розумовий розвиток дітей старшого дошкільного віку.

Розглянемо показники зацікавленість експериментом дітей старшого дошкільного віку. Таблиця 3.5. містить чотири колонки із показниками високого, середнього, і низького рівнів, які вказують на динаміку вказаної ознаки під час здійснення експериментального впливу у експериментальній й контрольній груп дітей в дослідницькій діяльності.

Таблиця 3.5

Особливості динаміки зацікавленості експериментом старших дошкільників у експерименті

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки дітей	Показники зацікавленості експериментом до експериментального впливу			Показники зацікавленості експериментом після експериментального впливу		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	0	40	60	32	32	38
Контр. група	0	40	60	4	44	52

Як бачимо із таблиці 3.5, існує позитивна динаміка показників зацікавленості експериментом після здійснення формувальних впливів. Зокрема, з'явилися досліджувані із високими показниками цієї розумової властивості, відсоток таких дітей 32 %, до експерименту дошкільники із таким показниками не спостерігалися. Також позитивна динаміка спостерігається і у показниках середнього рівня розвитку ознаки: відсоток старших дошкільників із середнім рівнем цієї якості становить 32 %, що на 8% менше, ніж до експериментального впливу. Також відсоток дітей із низьким рівнем розумової властивості знизився і становить 38 %. Позитивна динаміка в цілому складає 32 %.

У КГ також помітна позитивна динаміка у розвитку зацікавленості експериментом: з'являється група досліджуваних із показниками високого рівня (+4%), зростає показник середньої міри розвитку цієї ознаки (+4%), натомість зменшується група старших дошкільників із низьким рівнем її

сформованості. Позитивна динаміка складає 8%. Проте у порівнянні із позитивною динамікою ЕГ (+32%) вона не є значущою. Відповідно динаміка показників в ЕГ вказує що в процесі дослідницької діяльності відбувся більш інтенсивний розумовий розвиток дітей старшого дошкільного віку.

Розглянемо тепер показники міри сформованості вербального інтелекту дітей старшого дошкільного віку, які були розподілені на рівні розвитку за відповідними критеріями, щоб побачити чи була властивою динаміка для них.

Таблиця 3.5

Динаміка розумових властивостей старших дошкільників за рівнями

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки дітей	Показники вербального інтелекту до експериментального впливу			Показники вербального інтелекту після експериментального впливу		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	34	53	13	38	57	5
Контр. група	34	53	13	34	53	13

Як бачимо із таблиці, у процесі експерименту сталися позитивні зрушення: збільшилася кількість дітей із високим рівнем досліджуваного феномену, також зріс показник кількості дітей із середньою мірою його сформованості. В цілому позитивна динаміка складає 8%. Зрушення у показниках контрольної групи відсутні. Відповідно, динаміка показників в ЕГ вказує що в процесі експериментальної діяльності відбувся подальший розподіл дітей за рівнями сформованості вербального інтелекту: збільшилися групи дітей із високим і середнім рівнями інтелектуальних ознак.

Таким чином, у педагогічному експерименті спостерігаємо зростання показників вербального інтелекту дітей старшого дошкільного віку: збільшилися групи дітей високого і середнього рівнів інтелектуальних властивостей. Відповідно зростання розумового феномену стало можливим за рахунок дотримання у експериментальній діяльності таких умов:

- позитивного фону у спілкуванні вихователя із дітьми старшого дошкільного віку;
- створення предметно-розвивального середовища для здійснення дослідницької діяльності;
- дотримання компетентнісного підходу до становлення особистості старшого дошкільника.

Висновки до розділу 3

В основу моделі розвитку вербального інтелекту старших дошкільників у експериментальній діяльності були покладено принципи: гуманізації стосунків між учасниками взаємодії, принцип активності суб'єктів освітнього процесу, принцип самостійного пошуку інформації, принцип індивідуального підходу, принцип особистісно-діяльнісного підходу. Педагогічними умовами організації моделі є: особливості спілкування вихователя із дітьми старшого дошкільного віку як основа ефективної пізнавальної діяльності, створення предметно-розвивального середовища для здійснення дослідницької діяльності, компетентнісний підхід до становлення особистості старшого дошкільника.

Система роботи по організації експерименту включала в себе три напрями роботи: опанування технологією навчально-дослідної діяльності вихователем; наповнення міні-лабораторії відповідними матеріалами та зонування її простору; ознайомлення дітей із особливостями проведення досліджень та засвоєння ними процесуального аспекту. Зміст програми був розрахований на формування практичних вмінь і навичок експериментальної з метою формування вербального інтелекту.

У процесі експерименту сталися позитивні зрушення у динаміці вербального інтелекту малюків: збільшилася кількість дітей із високим рівнем, також зріс показник кількості дітей із середньою мірою сформованості розумових ознак. В цілому позитивна динаміка складає 8%. Зрушення у показниках контрольної групи відсутні. Відповідно, динаміка показників в ЕГ вказує що в процесі експериментальної діяльності відбувся подальший розподіл дітей за рівнями сформованості вербального інтелекту: збільшилися групи дітей із високим і середнім рівнями.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження проблеми формування вербального інтелекту дітей дошкільного віку на теоретичному й емпіричному рівнях ми дійшли таких висновків:

За першим завданням з'ясовано, що у дошкільному віці починають проявлятися індивідуально-психологічні відмінності на рівні пізнавальних процесів мислення та сприймання, а також пам'яті, уяви та уваги, що призводить до прояву та формування розумових здібностей. Серед них найбільш значущими у 5 -6 річних малюків є пізнавальні. Вони відрізняються високою мірою розвитку операцій мислення, можливостями підтримання розумової активності, навичками швидкого оперування логічними операціями, що виявляється у вербальному інтелекті. Дітям із високим рівнем розвитку властива висока працездатність, допитливість та активність, підсилені потреба й жага до пізнавальної діяльності дитини. Поєднання цих ознак в підростаючої особистості сприяє розвитку її унікальності. Індивідуальні відмінності феномену (мовленнєва компетентність, гнучкість мислення точність та швидкість оперування інформацією) є важливою складовою інтелектуального розвитку. *Вербальний інтелект дошкільника*, містить набутий словник, кмітливість, навички розуміння словесного повідомлення, гнучкість (швидкість висловлювання, дотепність у підборі слів, усвідомленість сприйняття інформації). Він виявляється у системі набутих знань, вмінь, навичок, які забезпечують можливість сприймати, розуміти й формулювати судження, поняття, висновки, а також зберігати інформацію у пам'яті та обробляти її.

За другим завданням виявлено, що дослідницьку діяльність дітей 5 - 6 років науковці розуміють як тип поведінки в основі якої лежить пошукова активність. Вона спрямована на самостійне вивчення об'єкта чи розв'язування проблемної ситуації, без сторонньої допомоги відшуковуючи необхідну інформацію. Її зміст в ЗДО визначається наявністю таких складових як власне створення умов для експериментів (підбір цікавих

дослідів), спільна активність педагога з дошкільниками щодо обрання способу дій, напрямків пошуку (малювання, ознайомлення з природою, дитяча праця); власне пошукова цілеспрямована поведінка малюків у якій лише вони самі беруть участь (відбувається у спеціальному приміщенні – лабораторії); взаємодія з родиною (дорослими членами сімей у контексті експериментів). Визначено, чим вищий рівень сформованості здібностей малюка, тим більш вагомими й об'єктивним будуть результати.

В цілому пошукова активність передбачає усвідомлення проблеми й виділення задачі (сфера знань, тема експерименту); висловлення припущень щодо можливого результату; *вибір альтернативних шляхів розв'язання означеної проблеми; емпіричний збір відомостей про явище* (методи); *систематизація у вигляді висновку*. Вона відбувається за різними напрямками: ознайомлення з природою, з властивостями предметів, встановлення взаємозв'язків між предметами, об'єктами чи явищами й не може відбуватися без словесних висловлювань, їх обґрунтування, отримання й обговорення відповідних інструкцій. Її перебіг неможливий без участі вербального інтелекту та, водночас, дослідницька діяльність зі своїми властивостями розглядається як найбільш значущий чинник його формування. У ЗДО вона характеризується відповідною структурою, вимогами щодо її здійснення, має певний рівень. Всі ці характеристики визначаються через наступні показники: маніпуляції чи цілеспрямовані дії; дії спроб та помилок у створенні моделі досліду; визначення відношень між ситуацією експерименту та її складовими; пошукова активність.

За третім завданням було уточнено структуру вербального інтелекту, його критерії та показники для дослідження, проведено емпіричне вивчення та здійснено розподіл дітей за рівнями сформованості у них феномену. Так, *розумовий компонент*: визначається використання необхідних понять під час експериментування, позначення ними завдання (задачі) (*словниковий запас*); ініціюванням початку активних дій, пропозиції по ходу досліду (*пошукова активність*); розумінням всіх компонентів задачі та встановлення

взаємозв'язків між ними (*гнучкість мислення*). Поведінковий - бажанням брати участь у досліджах (*зацікавленість експериментом*); пропозиціями щодо можливих напрямків розв'язання, отриманням результату експерименту (*продукування гіпотез*).

На основі складеної характеристики дітей 5 -6 років з різними ознаками досліджуваного феномену здійснено їх розподіл за рівнями сформованості вербального інтелекту: найбільша кількість малюків має середній рівень, (55,2%), потім слідує група старших дошкільників з низьким рівнем інтелектуальних властивостей (32,2%) і дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем сформованості найменше – лише 12,2%.

За четвертим завданням розроблена система роботи щодо формування вербального інтелекту старших дошкільників у дослідницькій діяльності. В її основу покладені такі принципи: гуманізації стосунків між учасниками взаємодії, активності суб'єктів освітнього процесу, самостійного пошуку інформації, індивідуального підходу, особистісного й діяльнісного підходів. Педагогічними умовами її організації, виступали: дотримання сприятливої атмосфери спілкування з дітьми, наповнений куточок чи міні-лабораторія у структурі предметного середовища дошкільного закладу, поетапна реалізація дослідницької діяльності у освітньому процесі ЗДО.

Технологічний аспект реалізувався через методику навчально-пізнавальної діяльності О. Савенкова та програмове наповнення змістовим матеріалом для занять. Напрями її здійснення: проведення тренувальних фронтальних занять, підготовка й організація занять, організація простору, проведення занять, самостійна навчально-дослідна діяльність.

За результатами проведення на практиці системи роботи з формування вербального інтелекту старшого дошкільника були відмічені позитивні зрушення в експериментальній групі: збільшилася кількість дітей із високим рівнем досліджуваного феномену з 34% до 38%, також зріс показник кількості дітей із середньою мірою його сформованості з 53% до 57%. В

цілому позитивна динаміка складає +8%. Зрушення у показниках контрольної групи відсутні.

Перспективи подальшого дослідження полягають у пошуку необхідних відношень між дослідницькою, ігровою й зображувальною видами діяльності з метою їх комплексного впливу на вербальний інтелект.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Перші кроки в Україні / Л. В. Артемова, О. І. Кульчицька, Н. М. Голота, Г. В. Сухорукова. – К. : Кобза, 2003. – 187 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти // Дошкільне виховання. – 2012. – № 7. – С. 4–19.
3. Бартенева З. С. Психологическое содержание речи ребенка 3 - 5 лет // Вопросы психологии. – 2000. - № 2. – С. 56 - 58.
4. Беленька Г. Експериментування – крок до пізнання / Г. Беленька // Дошкільне виховання. – 2007 – № 5 – С. 7
5. Беленька Г. Пізнання дитиною світу як крок до розуміння його краси / Г. Беленька // Дитячий садок. – 2010 – № 1 – Вкладка
6. Біла І. М. Розвиток пізнавальної діяльності дошкільників / І. М. Біла. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2009. – 120 с.
7. Біла І. М. Експериментування – джерело творчості дошкільників / І. М. Біла // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2008. – Т. 10. – Ч. 4. – С. 39 - 47.
8. Біла І. М. Розвиток спостережливості дошкільника як передумова розвитку його творчої діяльності / І. М. Біла // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості : зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 58–64.
9. Блейхер В.М., Бурлачук Л.Ф. Психологическая диагностика интеллекта и личности. – Киев: Вища школа, 1978. – 140 с.
10. Богініч О. Л. Природа і рух / О. Л. Богініч, Г. В. Беленька. – К. : Кобза, 2003
11. Вікова та педагогічна психологія: Навч. Посіб./ О.В. Скрипченко, А.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. - К.: Просвіта, 2001. - 416 с.

12. Воспитание детей дошкольного возраста / Под ред. Прокопиенко Л.Н. - К.: Рад. шк., 1990. – 368 с.
13. Выготский Л. С. Психология. – М.: ЭКСМО - Пресс, 2000. – 1008с.
14. Гавриш Н. Олійник
15. Галигузова Л. Н. проблема развития детского интеллекта: теория, эксперимент, практика // Вопросы психологии. – 1997. - № 5. – С. 136 - 139.
16. Доналдсон М. Мыслительная деятельность детей / Пер с англ. В. Голода / Под ред. В. И. Лубовского – М.: Педагогика, 1985. – 192 с.
17. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.:, 2002. – 368 с.
18. Дыбина О. В. Неизведанное рядом: Занимательные опыты и эксперименты для дошкольников / О. В. Дыбина, Н. П. Рахманова, В. В. Щетинина. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 192 с.
19. Дыбина О. Игра – путь к познанию предметного мира / О. Дыбина // Дошкольное воспитание. – 2005. – № 4. – С. 14–23.
20. Дяченко О. М. проблема индивидуальных различий в интеллектуальном поведении ребенка // Вопросы психологии. – 1997. - № 4. – С. 138 - 146.
21. Елисеев О. П. Практикум по психологии личности. – СПб: Питер, 2001. – 560 с.
22. Ермакова Е. С. Изучение механизмов гибкости мышления дошкольников // Вопросы психологии. – 1996. - № 1. – С. 124 - 130.
23. Зимові досліді з водою // Джміль. – 2012 – № 4 – С. 18
24. Зимові експерименти // Зростаємо разом. – 2012 – № 1
25. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин. – СПб: Питер, 2004. – 701 с.
26. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) / О. Л. Кононко: навч. посіб. – К.: Освіта, 1998. - 255 с.
27. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк // под ред. Л. Н. Прокопиенко; сост. В. В.

- Андриевская, Г. А. Балл, А. Т. Губко, Е. В. Проскура. – К. : Радянська школа., 1989. – 608с.
- 28.Костюк Г. С. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
- 29.Краткий психологический словарь // Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
- 30.Кудрявцев В. Т. Развитое детство и развивающее образование: культурно – исторический подход. – Ч .1. Современное детство и инновации в дошкольном образовании / В. Т. Кудрявцев / – Дубна : Изд-во РАО, 1997. – 174 с.
- 31.Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебн. пособие для студентов высших учебных заведений. - М.: ТЦ Сфера, 2003. - 463 с.
- 32.Лисенко Н.В. Теорія і практика екологічної освіти: дошкільник-педагог. Навчально-методичний посібник для ВНЗ. / Неллі Василівна Лисенко. - К.: Видавничий дім „Слово”, 2009. – 400 с.
- 33.Люблінська Г. О. Дитяча психологія / Г. О. Люблінська. – К. : Вища школа, 1974. – 355 с.
- 34.Маленькі таємниці великих відкриттів // Дошкільне виховання. – 2006 – № 4 – С. 20
- 35.Ніколаєнко С. О. Організація дослідницько-пошукової діяльності з дошкільниками / С. О. Ніколаєнко. – К. : [б. в.], 2006
- 36.Новоселова Л. В. Игра дошкольника / Л. В. Новоселова. – М. : Просвещение, 1989. – 284 с.
- 37.Обухова Л. С. Детская психология: теория, факты, проблемы / Л. С. Обухова. – М. : Тривола, 1995. – 360 с.
- 38.Павелків Р. В. Дитяча психологія: Навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К.: Академвидав, 2008. – 432 с.
- 39.Пижае Ж. Психология интеллекта. - СПб.: Питер, 2003. - 192 с.

40. Пісоцький О. П. Проектування предметно-розвивального середовища в ДНЗ : навч. посіб. для студ. / О. П. Пісоцький, Л. М. Пісоцька. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – 57 с.
41. Поддьяков Н. Н. Новый подход к развитию творчества у дошкольников / Н. Н. Поддьяков // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 16 – 20
42. Поддьяков А. Н. мышление дошкольников в процессе ориентирования со сложными объектами // Вопросы психологии. – 1996. - № 4. – С. 14 - 24.
43. Поддьяков А. Н. Развитие исследовательской инициативности в детском возрасте: автореф. дис. на соиск. научной степени докт. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / А. Н. Поддьяков. – М., 2001. – 40 с.
44. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Практикум. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, спеціальність “Дошкільне виховання” / Т. І. Поніманська, І. М. Дичківська. – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2004. – 352с.
45. Пошуково-дослідна діяльність // Дитячий садок. – 2010 – № 42–43. – Вкладка.
46. Речь и мышление. Интеллектуальное поведение // А.Р. Лурия. Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2006. – С. 236 – 301.
47. Рубінштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб: Питер, 2007. – 713 с.
48. Савенков А. И. Психология детской одаренности. – М. : Генезис, 2010. – 440 с.
49. Савенков А. И. Путь к одаренности: исследовательское поведение дошкольников / А. И. Савенков. – СПб. : Питер, 2004. – 272 с.
50. Савенков О. Пробудити дослідника в дитині / О. Савенков // Дошкільне виховання. – 2013 – № 2 – С. 2–7.
51. Смольникова Г. Нові відкриття – щодня! / Г. Смольникова // Дошкільне виховання. – 2013 – № 3 – С. 6
52. Смульсон М.Л. Структура інтелекту: рефлексія та інтуїція // Психологія: Зб. наук. праць НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 9-16.

- 53.Стернберг Р.Д. Триархальная теория интеллекта // Иностранная психология. – 1996. - №6. – С. 54- 61.
- 54.Суворов В.В. Интеллект и интеллектуальные орудия труда // Весник московського университета: Серия 7. Философия. – 2000. - №2. – С. 67 – 81.
- 55.Флерина Е. А. Основные принципы художественного воспитания детей / Е. А. Флерина // Дошкольное воспитание, 2009. – № 7. – С. 8–13.
- 56.Фридман Л. М. Психологический справочник учителя /Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагина. – М.: Просвещение, 1991. – 288 с.
- 57.Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с
- 58.Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированного образования /А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 55-60.
- 59.Хуторской А.В. Современная дидактика / А. В. Хуторской. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
- 60.Цікаві досліді // Зростаємо разом. – 2011 – № 11 – С. 12
- 61.Чехонина О. Экспериментирование как основной вид поисковой деятельности / О. Чехонина // Дошкольное воспитание. 2007. – № 6. – С. 13–17
- 62.Чудновский В. Э. Актуальные проблемы способностей // Вопросы психологии. – 1986. – №3. – С. 78 – 89.
- 63.Шумей Т. Маленькі дослідники / Т. Шумей // Палітра педагога. – 2008 – № 2–6.